

ვახუშტი ბატონიშვილი
აღწერა საქართველოდსა

II წიგნი

ქართლი

გამოცემა
მოსე ჯანაშვილისა

ტფილისი. 1895 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა. ნიკ. ქუჩა №21.

Типографія М. Шарадзе, Тифлисъ. Ник. ул. №21.

აღწერა ქართლისა.

(აღწერა აწინდელისა ქართლისა, საზღვრით, მათი მდინარეებით, და ადგილთა და მას შინა შენებულებათა.)

ვინათ-გან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა ქვეყანისა ამის, და ვჰსწერენით, აწ ვიწყით თვითოეულთა წარმოთქმად: მათა, ველთა და წყალთა. არამედ, ვინათ-გან არს ყოველთა აქაურთა მდინარეებთა მტკვარი უდიდესი, რომელი განვლის საშუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, რომელი გამოსდის კოლას, ყალნუ-მთას, გამოვლის სამცხეს, ქართლს, სერეთსა, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მიერთვის რახსს ჯავათს, და სალიანს ქვეით ერთვის კასპიის ზღვასა. ხოლო ქართლსა შინა არს განით მტკვარი სამ-ოცი, სამ-ოც და ათი და ოთხ-მოცი მხარი, და ადგილს უმეტესიცა, და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლების ფონად, სა-

დაცა უმეტეს განვრცელდების, მუნ დის ჩქარადცა, და სადაცა დამდოვრდების, არს ფრიად ღრმა. გარნა კიდეთა მტკვრისათა, ამიერ და იმიერ, კლდენი ქარაფოვანნი, უმეტეს აღგილთა ქალიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გემოიანნი, რომელსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაცრით, ნეეს-კავითა, საფიხხულითა და ოჩხითა; ჟამად იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას ქვემოთ არს ამ მდინარესა შინა ურიცხვი, და აქა, სიჩქარისა-გან მდინარისა, ვერ აღმოვალს. და ხეობასა შინა მტკვრისასა უმეტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს ზეით ეგრეთვე ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს ერთვიან ყოველნი მდინარენი კოლისა, არტანისა, ჯავახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კახეთისა, ცერეთისა რანისა, მოვაკანისა, და თვით არაზიცა. არამედ არს მტკვარი სასმელად გემოიანი და შემრგო უმეტეს ქართლს და სამცხესა შინა.

ხოლო აწ, ვინათ-გან საზღვარი ქართლისა ბერდუჯის მდინარე არს, ვიწყით მუნით-გან წერად, რამეთუ მდინარე ესე ბერდუჯი გამოსდის მთასა აბოცისასა და დის აღმოსავალით ქოქენამდე, მერმე მოიქცევის და დის ჩრდილოთ კერძ, და მიერთვის ქციის მდინარეს, არამედ სახელითა იწოდების საშითა: პირველი ბერდუჯი, მეორე საგიმი, მესამე დებედა, ხოლო ბერდუჯი დაბისა-გან ბერდიკისა ეწოდა; არს ესე მდინარე სარგებლიანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა

ჩრდილოთ კერძ, თევზთა სიმრავლითა, ხოლო სახელდობთ ორაგული, ლოქო, ქანარი, გოქა, კაპოეტი და წვრილი თევზი სხვა და სხვა გვარნი მრავალნი. და სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა სიმრავლე, დიდთა და წვრილთა, არამედ თევზნი ამისნი არა ეგოდენ გემოიანნი, ვითარცა სხვათა მდინარეთანი. კვალად აღმოიღებენ რუთა და ირწყვიან ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყოველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, ხვარბალი, ქრთილი, ფეტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კანაფი უმუშაკოდ, ნესვი, მელსაპეპონი, კიტრი, ბადრიჯანი, პუმპულა, ხოლო მტილოვანნი ყოველნი დწალკოტთა ხენი. ამის-თვის იწოდა: „დაბადა ამ მდინარემ“, ხოლო აწ დებედა. აბრეშუმს აკეთებენ, და არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხულ ცხელი, გაუძლია სი, ზამთარ კეთილ-მშვენი, რამეთუ არა დაადგრების თოვლი დღე ორ. მფრინველნი მრავალნი: ხოხობი, კაკაბი, იხვი ურიცხვნი, და სხვანიცა ზემო-წვრილნი მრავალნი. ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდ-ვაჰრის-კევი, და აწ უწოდებენ აღჯაყა, ლას (თეთრი-ციხე), იაყუფ-ყენისა-გან წოდებულს-რომელ-მან პირველ აღაშენა ციხე ესე. და შემდგომად, ოდეს მიუხვნა შაჰ-აბაზ ოთხ-მოც-და-მეხუთეს მეფეს. გიორგის, მან მოიყვანა ელნი ბორჩხალუ, დასხვნა აქა, და ამით ეწოდა ბორჩხალუ. ხოლო სადა აღმოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს ფრიად მაგარი ტყითა ღ

კლდითა, შეუვალი კაცთა-გან, განა მოვალს მუნცა
ყოველნი მარცვალნი, ბრინჯ ბანბისა-გან კიდე, ვენაკ-
ნი, ბროწეული, ლელუ და სხვა ხილნი მრავალნი-
არამედ ლორის ციხეს ზეით ცივი, გარნა ზაფხულს
შვენიერი, მრავალ-ყვავილიანი, ციენი და ტკბილნი
წყარონი. და ბანბაკის-კეეს არა-რავი, თვნიერ ხორბ-
ლისა, ქრთილისა, სელისა. და თივითა ნაყოფიერებს
ცხოვარი, ძროხა, კამბეჩი, ცხენი, ვირი, თხა. მრავალნი
იშობიან ნადირნი: კლდეთა თხა და არჩვი
(ფსიტი და არჩვი იგივე არს), ტყეთა: ირემი, შველი,
დათუ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურღგელი მრავალნი.
აქა თევზნი და კორცნი გემოიანნი; ლორის
ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, განა
ზამთარს, სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს
ახპატი და სანაინი მეფეთა ქართველთათა აღშენებულ-
ნი, ეკლესიანი გუნბათაიანნი, კეთილ-ნაშენი, საეპის-
კოპოზო. გარნა აწ სხენან სომეხნი. არამედ მეფე
ქართლისა დასვამს ეპისკოპოზსა, მიწერითა ოქივარ-
ტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი, ქართლს მსახ-
ლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იკდე-
ბის გვარჯილათა სიმრავლე, არა მიწიდამ, არამედ
კლდის ნოტიობიდამ. ამას ზემორ არს მონასტერი
მცირე, გარნა დიდ-შენი, ქობერისა, უპყრავთ სო-
მეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს მონასტერი ძე-
ლი-ქეშმარიტისა, შვენიერი, ბერდუჯის მდინარესა
ზედა, უპყრავსთ სომეხთავე; აქა არს, მაღალს კლდესა

შინა, ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი მრავალნი ძველნი, არამედ, კაცთა აუსვლელობით, უხმარ არიან; დასავლით ამისსა არს ციხე ჯორისა და ქალაქი მცირე, ზაფხულს მშვენი, და ზამთარ გაუძლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა ქარათოვანსა ზედა, დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი. მუნიდამ მრავალ-ჯერ აღებულ არს, აწ უპყრავსთ სპარსთა. ხოლო კევი ბანბაკისა არს მთებრი და მშვენიერი, ნაყოფიერი. ნაყოფიერებს ხვარბაღნი, ქრთილნი, სელი, შერიკა, სხვა არა-რაი. თვით ბანბაკი არს მცირე ქალაქი და პირუტყვთა სიმრავლე არს, თვნიერ აქლემისა. თივათა სიმრავლე. თათღნი მრავალნი. სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღალი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი, რომელი წარივლის დასავლით არტანადმდე, ხოლო აღმოსავლით რანსა და გელაქუნს შუა განვლის, და ვიდრე რაკსადმდე მივალს; მთისა ამის სამხრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო ჩრდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა, არამედ ბერდუჯის მდინარის აღმოსავლეთის კიდე უპყრავთ ბორჩალოთა. დასავლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუნანამდე.

ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩრდილოეთით და სამხრით, და მიადგების წინ-თქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლეთის კერძი მთისა ამის არს რანისა, და დასავლით კერძი არს ბერდუჯისა. განაა რს

ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად აქვნდა თვისი ერის-თავი, რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა: რამეთუ ოდეს მიიღო შაჰ-აბაზ, ამისის განზრახვით მიიღო, რამეთუ „მექნებისო შესავალ-გამოსავალი აღვილად ქართლსა შინა.“ ხოლო ახპატს ქვეით არს კეობა ქოქკანისა, ლელვარის მთის ქვეშე, ვენახიანი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჰავითა შემკული. მის ქვემორ არს, ჩდილოთ, ეკლესია აგარაკისა, რომელსა შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი. შემდგომად იქმნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა (რომლისა სამწყსო იყო ხუნანი, გარდაბანი და ბერდუჯის მდინარე), გუნბათიანი, დიდ-შენი. აწ უწოდებენ ასტაღას, გარნა აწ ხუცის სამარ არს. პირის-პირ ახტალისა, აღმოსავლეთით, ბერდუჯის მთასა შინა არს მონასტერი ორი, რომელი ერთი კელს კვალად ქვეიან ჰყოფს, ლ მეორესა შინა დის წყარო, ლ უკეთუ ასვას ბრაზიან-ცოფიანსა, ორ-მოცის დღის წინათვე, ვერღა-რას ავნებს ბრაზი კბენილსა კაცსა. ხოლო ქვემორ ახტალისა არს კეობა ხოჯორნისა. არს ხოჯორნიას ეკლესია გუნბათიანი, ხოლო წოფას ციხე მცირე. კეობა ესე არს ვენაკოვანი, კილიანი, ყოვლის თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახლობენ ელნი, ქციადმდე, ველსა ზედა, და სთესვენ ყოველსა მარცვალსა და თესლთა ზეთ წერილთა, და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვთა. ხოლო აწ უწოდებენ ალაღაჯს.

კვალად ქციის პირს, სადა ერთვის წყალი შულავერისა, მუნ არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგრეთისავე მოქმედნი, და აღმოსავლით არს მონასტერი ბერდუჯის კერძოთა, მოსახლენი ელნი ბორჩალონი, ეგრეთვე მოქმედნივე, ხუნანდმდე. ხოლო კეობა შულავერისა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ და ამიერ დაბნები. შუღჯკური არს დაბა დიდი. ქვემორ მისსა ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყარო ფრად დიდი დის. ზეით მცირე ციხე. შულავერის სამხრით კერძ არს გორულის-კევი, ეყრების შულავერის-კევეს. ამას ზეით ოფრეთი, მცირე ქალაქი ჭ ციხე მისი. ხოლო კვალად შულავერის დასავლით არს მანხუტის-ხევი, და ამის დასავლით ტალავრის-ხევი. კევის ბოლოს ქაპალა და ციხე მისი. და ამას სწერენ გაჩიანად, არამედ არა არს დასავლით ხუნანისა, არამედ სამხრით, და არს წილი გარდაბანისა და არა გაჩიოსი; ხოლო არქევანი პირველ იყო გაჩიანი და სანადირო-ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა რომელი დასავლითცა არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი. არამედ ქაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდე-ზედ, არს არქევანი. ამას ეწოდა ქაოზიანი, სადაცა არს დიდ-დიდნი ნაშენებნი, ესევე არს გაჩიანი. და ქაპალის დასავლით არს კევი სარკინეთისა. სარკინეთს ითხრების ლითონი რკინისა და სპილენძისა, და იპოების მცირე ლაქეარდიცა.

ამის დასავლით დის მდინარე ფოლადაური. გა-

მოსდის ლელვარს და მოერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე ქალაქი ბოლნისი. მას ზემოთ ეკლესია დიდი, უგუნბათო, ბოლნისისა, რომელი აღაშენა 29 მეფე-მან ფარსმან (†408 წ.), გორგასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა 89 დედოფალ-მან მარიამ. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწინდელის ქართლის-სომხითისა. პირის-პირ ამ ეკლესიისა არს მონასტერი წყდრუღაშენს, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი, შვენიერს ადგილს, და აწ უქმ არს. ამას ზეით ციხე ბერდიკისა, მაღალს კლდესა ზედა, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის დასავლეთიდან კევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის მთას, და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჭუჯაბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილს, და ცალიერ არს. ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მთა ლელვარი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. და ამის მთის-განვე გამოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ მდებარე, ბოლნისისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მაღალი, თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამდე სამხრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთკერძი სომხითისა. კვალად ლოქის მთა განჰყოფს ტაშირსა და კაზრეთს, ბალიქსა და დბანის-კეესა, და არს იგიცა ვითარცა მთა ლელვარი, და მიადგების აბოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა. არამედ ამ ადგილთა, დებედიდან ბოლნისის დასავლის მცირე

მთამდე და ქციის მდინარიდამ ლელუარ ლოქის მთამდე, უწოდებენ აწ სომხითს, ძველად არს საერისთო ხუნანისა, და არს შემკობილი ყოვლითა: ვენაკნი და კილნი მრავალნი, არამედ მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მროწლენი, არვენი, კოლტნი ღორთა, ჯოგნი მრავალნი, ღვინო მრავალი, მთათა ნადირნი ურიცხვი, და მფრინველნი, რომელნი აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდინარეთ კიდესა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა აღგილთა კეთილი. ტყენი ბევრნი, წყარონი, ცივნი და მშვენნი, უამრავნი. და ქციის საზხრით ველი იყო უწყლო, გაილო 94 მეფე-მან ვახტანგ ძველი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ აღგილთა შინა მოსახლენი სარწმუნოებით არიან სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო ლოქის მთის სამხრით კერძოს მდინარენი, რომელნი დიან, მიერთვიან ტაშირის-წყალსა ჭიგი ერთვის ლორის ციხეს-თან მდინარესა დებედას. არამედ ლორეს ზეით და ლოქის სამხრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე, ეწოდების ამ აღგილს ტაშირი სივაკისა-თვის, და არს ნაყოფიერი ხვარბლით, ქრთილით, სელით, შერივით, პირუტყვის სიმრავლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალახოვან-ყვავილიანი. წყარონი მშვენნი, მფრინველნი მრავალნი,

თვინიერ კოკობისა და კაკობისა, მრავალნი მდინარე-
ნი კალმახითა. სავსენი, არამედ სხვა თევზნი მცირედ.
ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი არა-არაი იპოვების,
თათლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და
უწყინარი. სელისა-გან ხდიან ზეთსა მრავალსა, იკმე-
ვენ, ჰსწვენ და ყიდიან. ზამთარი ცივი და თოვლია-
ნი, ვითარ ორს ადლათ, და ყინვიანი, არამედ სცხოვ-
რებენ უღუმელოდ. არა აქს ხე, არცა ტყე, და ზიდ-
ვენ ლოქ-ლელვარიდამ; უმეტეს ხმარობენ წივათა
საზრდელისა და. სითბოსა-თვის. აქ მისხანას ითხრე-
ბის ლითონი სპილენძისა მრავალი; კვალად ითხრე-
ბის ქუა მიწილამ წითელი და ფრიად მაგარი, ელვარე
და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სო-
მეხნი, არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა, და მო-
სილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელ-ჩო-
ხიანნი, ავ-ფერ-უშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და
ტანოვანნი, შემძლენი, ლაშქრობათა შინა გამოუც-
დელნი, უკმარნი.

ხოლო ტაშირ-აბოცსა და ბერდუჯ-ბანბაკსა
ჰყოფს მთა ირჯანისა, და აწ ყარაღაჯად წოდებული,
და არს მარადის თოვლიანი, და უტყეო, და კალ-
თათა ბალახოვანი, ყვავილნი, წყარონი მრავალნი,
კეთილნი; მდებარებს სანხრიდამ ჩდილოთ კერძ. აქა
ითხრების თეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ მთის
დასავლით კერძ არს აზოჯი; აწ ყაიყულად წოდებუ-
ლი, გამოხვეული სულიად მითითა, და შუაში ვაკე

და მთის კერძად გორიანი, მოსავალ-მოუცდენელი: ხვარბალი, ქრთილი, სელი, შვრივა, სხვა არა რაი, არც ხილნი და მტილოვანნი. პირუტყვეთა სიმრავლე არს, თივის სიბევრისა თვის. თევზი მცირედ, და იგიცა კალმახა. ყაზანჩი იყო ქალაქი მცირე. პალაკაციოს და აბოცს შორის არს მთა აღაბაბასი, და იგი მთა არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშალანისა. ხოლო აბოცი აოკრებული აღაშენა 90 მეფე-მან ვახტანგ, და აწ ტყვე ჰყო შაჰ-ნადირ. სარწმუნოებით იყენენ სომეხნი. კაცნი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უშვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძოლასა გამოსადეგნი, და ესენიცა მკდეუნი ზეთისანი.

ხოლო ყარაღაჯისა და ტაშირის მთას ჩდილოთ კერძ არს დბანისის კეობა და მდინარე მაშავერი, მიმდინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქციის-რთვისათვის: „მაშა ვერიე ქციას“, და აწ მაშავერად წოდებული. არამედ გამოსდის კეჩუთის მთასა და მიდის აღმოსავლით, და მიერთვის ქციას ნაკიდურის ბოლოს. ხოლო განჰყოფს კეობასა ამას: სამხრით, მთა ყარაღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით, მცირე მთა ბოლნისისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავლილი აღმოსავლეთად ვიდრე ნაკიდურამდე, დასავლით, მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა. და მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა არიან უტყეონი, და კევთა შინა არს არყნაღნი და მთა ბალახოვანნი, შამბნარჩანნი, ყვავილოვანნი

და წყაროიანნი. აქა არს ყვავილი სუმბული, ფერით სპეტაკი, მგზავსი ნარისა და მიწასა ზედა განრთხმული, სურნელი ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსანი და ეკლოვანი. 94 მეფე-მან ვახტანგ მოილო სავარდესა შინა, არამედ არა ჰყო ნაყოფი. ხოლო კეჩუთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე და ნადირთა. აქა არს უდაბნო, კლდისა გამოკვეთილი, ეკლესია-სენაკნი, წმიდის დავით გარეჯელისა-გან ქმნული, და აწ ცარიელი. არს ტბა ორმოზანისა არა დიდი, და უთევზო. ხოლო დბანისამდე, მდინარის ამიერ ღ იმიერ, მთასა შინა დაბნებიანი, და, ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი, და პირუტყითაცა ვგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტესნი ქართველთანი.

ხოლო დბანის ჩდილოთ უდის მაშაკერი, სამხრით ფინეზაური. და ეწოდა სახელი ესე დაბნებთ გამო „დაბანი ისი:“ აქ დასხნა ბულა თურქ-მან ოსნი. მიერ ჟამით-გან იყო ციხე-ქალაქი (მის ჟამამდე არა კსენებული) 83 მეფის სვიმონამდე. და ამან წარუბნა ოსმალთა, და მიერთ მოოკრდა. არს ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-შეენიერი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის კევისა. ჰავით მშვენი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვენაკო, უხილო, შენობა-მრავალი, არამედ შემუსვრილი. არს აქა წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. აქავ არს წყარო, რომელი დაამსხვრევს ქვასა შირი-

მისასა და დააყრევინებს სმითა. აწ შეაშენეს ყაფლან-
ნიანთა *) ციხე, სიმაგრისა-თვის. ხოლო სამხრით ფინე-
ზაურის კევი არს, მომდინარე ლოქის მთილამ, ეგ-
რეთითავე ნაყოფიერებითა ვითარცა ტაშირი და ღბა-
ნის კეობა. ღბანის ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, ხინ-
წის-კევი. მას ქვეით დაბა ახუჯმუგა. აქ ითხრების
ლითონი რკინისა, სძილენძისა და ლაევარდისა. ამას
ქვეით, სამხრილამ, მაშავერს ერთვის ბალიქის-კევი,
ლოქილამ გამომდინარე, არს ვენაკოვანი, ხილიანი
და ყოვლითა ნაყოფიერი. არამედ ლოქის კერძოდ
ვითარცა ღბანის-კევი. მას ქვეით ერთვის გეტის-კევი
და ქვეშის-კევი. გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდი-
ლოლამ მაშავერს, ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა. ქვე-
შის-ცხე არს შალას კლდესა ზედა მდგომი, ჰავი-
თა და თვალთათვის მშენი, წყარო-კეთილი. მას
ქვემოთ კეობა კაზრეთისა, სამხრილამ მოერთვის მა-
შავერს, გამომდინარე ლოქის-ავე, ესეცა ეგრეთივე
ვითარცა კეობა ბალიქისა. უაჩანთას არს ეკლესია,
სასვენი ატოცის წმიდისა გიორგის ჯვარისა. სატრე-
დოს, მაშავერ-ზედ, შენი არს კილი ქვიტკირისა,
შვიდ-თვალი, წყალ-დიდობისა-თვის. აქა არს ქალა.
ამას ზეით არს დის-ველის მინდორი, უწყლო, არამედ
ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა, და მოუცადი მარც-
ვალთა, ბრინჯ-ბანბას გარდა. ხოლო აკაურთას და

*) ყაფლანნიანი ანუ ორბელიანი.

ტანძიას ქვიტკირის შენებულეზანი მრავალნი, არამედ მთაჲა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მახარებლის ეკლესიისა-თვის, რომელი აღშენებულ არს თხემსა ზედა მის მთისასა, და მის ქვემო არს სამხრით მონასტერი წითელ-ეკლესია, წითლის ქვით შენებულობისა-თვის, შვენიერი. გარემო შენებულეზანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწ ცალიერ არს, ჯანდირს არს მონასტერი ეგრეთივე და აწ ცარიელი. არს მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდინარე მაშავერი თევზითა არა დიდითა სავსე, და მთის კერძად კალმახითა. ხოლო დბანისს ქვეით, ქციადმდე, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ვენახ-ხილითა, თესლ-მარცვლითა, მფრინველნი მრავალნი, გარეულნი და შინაურნი. ზამთარს თბილი და მშვენიერი, ზაფხულს შეზავებული. წყარონი ცივნი, მშვენი. ქალა-ტყენი, ბალახნი და ყვავილნი მრავალნი.

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს მდინარე ზურტაკეტისა. გამოსდის შანბიანის მთას და მიერთვის ქციის მდინარეს. ხოლო განჰყოფს კეობასა ამას: აღმოსავლით, ქციის ხრამი, სამხრით, მთა ლუკუნისა, ჩდილოთ, მთა კვირიკეთისა და დასავლით, მთა შანბიანისა. არამედ მთასა ამას შანბიანი ეწოდების შამბ-ბალახ სიმაღლისაგან: რამეთუ ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირგმი არა გამოჩნდების. არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილოდამ სამხრით; მდებარებს, მარადის არს თოვლი, განა

ყვაველებითა მრავალ-ფერ-მშვენივართა და მფშენითა და წყაროთა შემკული არს. უტყუო, განა კევთა არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი თამარ მეფისაგან აღშენებული ზამთარ ჰოგზაურთა-თვის. ხოლო სხვა არს კევი ფუნდუკისა, სხვა შანბიანისა, სხვა არყნალისა. არყნალ-შანბიანს-კევს შუა არს წყარო შვენიერი, რომელი მარმარილოთი აღაშენა 94 მეფე-მან ვახტანგ. ამ მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე, ჯოგ-ჯოგად და ხროდ, და სხვათა ნადირთა. მოინადირა 94 მეფე-მან ვახტანგ, და მოკლეს დღესა ერთსა ან ოთხ-მოცი *). ხოლო არს დაბა ველსა ზედა ყარაბულახი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროსა - გან მდინარენი სავსე კალმახითა. არამედ სამხრეთის კალმახი არს შავი და ჩდილოსი თეთრი. და უკეთუ ჩასვა ჩდილოსი სამხრით, გაშავდების, და

*) სენნია ჩხეიძე ასრე აგვიწერს ამ ნადირობის ამბავს: „დღესა ერთსა ინება მეფემან ვახტანგ ლევანისძემან (1703—1711 წელს) ნადირობა და წაბძანდა თრიალეთსა და შანბიანსა მთასა და დაიბარა ქართველთ დიდებულნი. ინადირა სარბევადა, შეიქმნა ირემთა მოდენა... ამოსწყვიტეს სამოცი ოდენი ირემი. მეორეს დღესა შემოვადექით შანბიანსა. შემოარტყა ირგვლივ ჯელგა. დადგნენ სახუნდესა შინა. მოვიდა ნადირი უანგარიშო. შეიქმნა სროლა. ამოსწყვიტეს, დაბალთეს. თვით პატრონმა ჩვენმა სამი მოკლა. დაჯდა ნადიმს ზედან. მოართვეს შას დღესა ირემი ას-სამოცი და სხვას ნადირს ვილა დასთულიდა“ („საქართ. ისტ“. გვ. 408).

სამხრეთისა ჩდილოთ ჩახსმული განსპეტაკდების. და ამის სამხრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით მოზღუდვილი, წოდებული მუხის-ყაღა ციხე. შიგან სდის წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით სდის ჩდილოთ აღმოსავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რადაბრაგანი. და ყარაბულახს ქვეით ზურტაკეტას ერთვის საფიქლის-კევი, გამოსდის ქარავასლის კევსა, მოერთვის აქ ზურტაკეტას. შესაყარს ერთვის მეორე საფიქლის-კევი. აქა არს დაბა დიდი გომარეთი, ვითარცა მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა შინა არა არს თევზი თვინიერ კალმახისა, და იგი მრავალი. კვირიკეთის მთას უწოდებენ ეკლესიისა-თვის, რომელი შენებულ არს თხემსა მთისასა, წმიდის კვრიკესი. და მთა ესე არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს კეობასა ამას შინა ვენახნი, ხილნი, თვინიერ მთის ხილთაგან კიდე, და ნაყოფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი.

ხოლო ზურტაკეტის ჩდილოთ კერძოთ არს თრიალეთი. და განჰყოფს თრიალეთს: აღმოსავლით, კლდე-კრიდამ გამოკიდებული მცირე მთა ლაკვისა, და მიდგმით ბენდერის მთისა, სამხრით მთა ბენდერი და გამოკიდებული მის მთისა, რომელი მოადგების ქციის მდინარეს, კლდეთის დასავლით, გამომართებით *) კვირიკეთის მთისა, ვიდრე ქარავასლის-

*) ვარიანტი: „რომელი მოადგების ქციის მდინარეს კლდე ისი, გამომართებით კვირიკეთის მთისა“.

კევის მთამდე, ჩდილოთ, ზთა კლდე კრისა *) და ერკუჯევისა, ვიდრე თორის მთამდე და ზაქუფიანამდე, დასავლით, მთა შარვაშეთი და ტბის-ყურის გამჭრელი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფანაყრის გამჭრელი ხაზი ბოლოლის მთამდე. ხოლო ამ თრიალეთის საშუაალსა დის მდინარე ქცია, წოდებული ანუ დაბის გამო, ანუ ვინათ-გან აქცევს კიდთა, რავედენცა მტკიცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. **) ესე გამოსდის შარვაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრიალეთს, ქციის ხრამსა, და მიერთვის ხუნანს მტკვარსა, და მარადის დის აღმოსავლეთად, და თრიალეთს მოდის მდორედ, ხოლო ეძანს დახრამდების, და არს იმიერ და ამიერ კლდე-ქარაფი და მალალი, მკარი 100 მეტი, სიგანით 180 მკარი და მეტიცა. ეძანს ქვეით და ახალქალაქს ზეით გადმოდის ქცია მალლის კლდიდამ, ვითარცა ღარიდამ. ძირს აქვს ტბა დიდი. ამას ზემოთ ვერ აღვალს ორაგული და დიდნი თევზნი. არამედ არს მას ზემორ კალმახნი დიდნი და მცირენი მრავალნი ზე გემოიანნი. 94 მეფე-მან ვახტანგ მოინადირა ტბა ესე კირ-სავლითა, და იპყრეს ორაგული, თვინიერ კალმახისა და სხვა თევზთა, მას ერთს დღესა, ცხრა ასი ***): ხოლო ესე თრიალეთი

*) ვარ.: კლდე-კარისა.

**) ვარ.: იწოდა „აქცია“.

***) ვარ.: „იპყრეს... ერთსა მას დღესა 83“. — სენნია

არს ზატხულ ფრიად შვენერი, ბალახიანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი: დიდთა ნადირთა, ფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე, არამედ ზიდვენ ერჯევილამ და კმარობენ უმეტეს წივასა, მოსავლით ვითარცა ტაშირი, განა ესე უმჯობესი მისი. თვინიერ აქლემისა, პირუტყენი მრავალნი. ვენახი, ხილნი და მტილოვანნი არა რაი არს აქა, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს მოიტანენ ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა და დადგების ღვინო კეთილო და გემოიანი. ეძანს ქვეით *) ერთვის ქციას ჩდილოდამ ბეშკენაშენის-კევი. გამოსდის ერჯევისა და კლდეკრის მთასა. აღოსავლეთით ბეშკენაშენისა არს ტბა ბარეთისა, მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნები, ლაკვის **) მთამდე. მას ზეით ერთვის ქციას კევი ერან-თურანისა. გამოსდის ერჯევის მთას, მოერთვის ჩდილოდამ საბატეს, ქციას. მას ზეით ქციის კიდეზე არს ეკკლესია გუნბათიანი, წაღკა, დიდი, კეთილ-ნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა. მას ზეით კობტა-ცრიცის-კევი. სლისვე ერჯევიანსა და

ჩხვიძის თქმით „ქციის მდინარეში იყო მორევი დიდი. ჩაუშვეს კირი. შეიქმნა ქერა ორაგულისა. მას ღღეს მოართვეს ვახტანგს-
ორაგული ორას-სამოცი და სულ კი^ადაიჭირეს ოთხასიოდენი“
„საქართ. ისტ.“ გვ 40.

*) ვარ. : ზეით.

***) ვარ.; ლეკვის.

თორის მთასა, მიერთვის ქციას. აწწიანს, თეზის-ხრამ-
სა შინა, არს მონასტერი კლდესა შინა, წმიდის აბი-
ბოს ნეკრესელის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას
ზემორ, საპონაურისა და ცხვრისის-კევი გამოსდის
თორის მთას, მოერთვის ქციას, თეზის ხრამსა შინა,
პირიპირ კოსანჯის კევისა. ქვემორ, სამხრიდამ ერთ-
ვის ქციას ავლადის-კევი, გამოსდის კევ-ღრმის ხრამ-
სა. ესე არს ცივი ანუ მყინვარი. მას ქვემორ ერთ-
ვის ქციას კევ-ღრმისა და ანდრაპ-ოლთისის კევი.
ხოლო ახალ-ქალაქს ქვეით ერთვის ქციას კევი აბა-
ნოსი, ჩდილოდამ, მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კარ-
წახისა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსაკლეთად.
კარწახის კევის შესართავს ქვეით არს ციხე შოღამხა-
ხისა, კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქცი-
ის მდინარის პირს. ამას ზეითი არს თრიალეთი, მო-
სავლით ვითარცა ტაშირი და დბანის-კევი დავსწე-
რეთ, თათლითურთ. ხდიან ესენიცა სელისაგან ზეთსა.

ხოლო ტბა თანაურისა არს დიდი და თევზით
სავსე, არამედ არა გემოიანი. რამეთუ ზაფხულს დგე-
ბის გარემოს მისსა მრავალნი არვენნი, ჯოგნი, მრო-
წლენნი, ხვასტაგნი ქართლისა და კახეთისანი, და ნებ-
ვი მისი გამდნარისაგან თოვლისა შესდის ტბასა-მას,
და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. აქა არს წყარო,
რომლისა სმიჯ, უკეთუ იყოს ვინმე მამლარ ფრიად
ანუ დაცონვილ, მოადნობს სმიჯთა, ვითარცა ქონსა
ცეცხლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა,

მდინარედ გამომდინარე კლდიდამ, და სავსე არს კალ-
მახითა. ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ცი-
ხე, დიდროვანის ლოდით ნაშენი. არს კვალად მთა
თავ-კვეთილი, კევ-ღრმა, და საშუალ ფანავრისა და
და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჭიჭიანი. კვალად არს
შავ-ნაბადი შაორსა და თავ-კვეთილს შუა. არა არს
მთათა ამათ ზედა ტყე ანუ ხე, განა კევთა მცირე
არყნაღნი, ნადირნი მრავალნი, ირემნი და არჩვი ჯო-
გად, შველი, დათვი. აქა არს კლდე ფიქალ-ფიქლად
დაწყობილი, ვითარცა კაცთა ხელით დაწყობი-
ლი, და ნაშენი მთის ძირიდამ თხემამდე. არა-
მედ რა შედგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი,
თრთის და იძვრის დაბლიდამ მალლამდე, და არა
დაირღვევის. ესრეთი კლდე შანზიანსა ზედაცა არს
მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო, უწოდებენ
კარკნალსა. ტბა ტბის-ყურისა არს წყალი ანკარა,
სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნაძოვანი,
ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახი-
თა სავსე, დიდ-წვრილითა და ფრიად გემრიელითა.
ხოლო არიან კაცნი თრიალელნი მოსილნი ვითარცა
დბანის-კეველნი, სიმკნე ჰაეროვნებითაცა ეგრეთნი,
განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა.

ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვეით არს ხრამი ქციი-
სავე ნახიდურამდე მაღალი და განიერი, ვითარცა
დავსწერეთ ეძან-ახალ-ქალქს შუათი, არამედ ეს უმე-
ტეს მაღალი და განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინვ-

ლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ახალ-ქალაქამდის დის ქცია სამხრით, დაბის ქციისამდე. მოდამნახეს ქვეით არს გარდას-უბანს მონესტერი უგუნბათო, შვენიერს აღგილს. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კლდეისისა. გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულის მთასა. კორკებს არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარს თბილი, ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდი-დამ. მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმინდა, და მრავალნი ჰზიდვენ ზაფხულს მეფ-სათ-ვის. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენახნი და ხილნი. ამ კვეს ქვეით ქცია-ზედ არს ლიპარიტის-უბანს მონასტერი მცირე, კეთილ-შენი, და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას კევი ძველ-გომარეთისა, გამოსდის კვი-რიკეთის მთას. ესეცა არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არს დაბა ქნობ მდინარის ქციის პირსა. აქა არს მონასტერი კეთილი და აწ ხუცის სამარად. ქვე-მორ მისა არს მონასტერი ფიტარეთს, შვენიერ-ნა-შენი, გუნბათიანი, შვენიერს აღგილს. ზის წინა-მძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფოცხვერიანის-კევი, ვენახ-სილიანი. ქვეით მისსა, ქციის კიდესა ზედა, ციხე ულუტისა. მის ქვეით სამხრით არს ციხე ბე-რძაქაღისა, კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შეუალსა და მაგარს აღგილს. ქვემორ მისსა ერთვის ქციას კევი ტორნე, ირავის კეობის მდინარე. გამოს-დის ბენდერის მთას, მოდის სამხრით. არამედ კეობა

ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირ-ფრინვ-
ლიანი, მოსაუღიანი. გარნა ბენდერის მთის კერძოდ,
ვითარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ ხევზედ, სამღერეთს
ზეით *), გვანას არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის-
სამარ. მას ქვემორ მონასტერი, ქციის ხრამსა შინა,
პირ-ღებულს, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობი-
თა. და ყოვლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყ-
ვიან თამარ მეფის ქმნულსა.

მის ქვემორ არს ციხე ორბუთი, აწ წოდებული
სამშვიდდუ. ალაშენა ქართლოს და პირველმან მე-
ფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ და ქალაქად. არამედ
იყო **) ნმ მეფის სვიმონისამდე. ქალაქი არს ფრიად
მაგარი. სამხრით უდის ქცია, ჩდი_ოთ უდის კიე-
ქავა. საშორისსა ზედა არს გარდავლებული, ხრამით
ხრამამდე, ზღუდე განიერი და მალალი. კვალად გა-
რე მის ქალაქისა ზღუდე გარდავლებული, ეგრეთვე
დიდროანითა ლოდითა. ციხესა შინა ალაშენა ეკე-
ლესია გუნბათიანი ვმ მეფემან ბირდატ ***) , შემუს-
რა ლანგთემურ, მერმე ოსძალთა. ზათხულო არს ცხე-
ლი, ზამთარ ცივი, არამედ მშვენიერი ****) და კე-
თილ-ჰაოვანი. ამის ძირს, ქციის-პირს, არს მონას-

*) ვარ. • სამხრეთს ზეით.

**) ვარ. • იყო ესე ქალაქად.

***) მეფობდა 439—446 წ.

****) ვარ. • მშვენი.

ტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ხოლო ქციის ხრამი აქა არს სიმაღლით ორასი მყარი და მეტიც, და განით ხუთას სამ-ოცი მყარი, და ქივქავას ხრამი ორ-ასი მყარი. აქ, ქივქავასა ზედა, არს კლდე სპეტაკი და მისგან სცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ, მწვეტი ორ კერძოვე. ქივქავას წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამხრით. არს ვენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა *). ამის სადინს არს ნაღაჭბაწეკი, თამარ ნეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა მცირე, ლულუფრისაგან კიდე, მას შინა არა-რადი. ხოლო სამშვილდეს ქვეით ქციის ხრამი, ნახიდურამდე, უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს, სხვათა აღგილთაგან მეტად, ბროწეული, ლეღვი, ზეთის ხილი და სხვანი ხილნი. გაღანამცა ზამთარს არს თბილი, და ზაფხულ ფრიად ცხელი. რამეთუ ზამთარს შეშა არა უკმს. ნაქიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით, მინდორსა ზედა, განა კბოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არმედ ხრამთა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვაბნი, კლდეთა მალალთა შინა გამოკვეთილნი, სახიზრად, ვიეთნი აწ კაცთაგან მიუსვლელნი არიან, და მათ შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომლისაგან გარდმოედინებიან თაფლნი, კვალად არს ქციასა შინა თევზთა სიმრავლე ფრიადი და გემოიანნი, პირუტყენი უამრავნი, ამიერ და იმიერ დაბნებიანი, ხოლო ხრამის

*) ვარ. • არამედ მთისაკენ არა ნაყოფიერებს

კიდესა ზედა, რომელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი. ჩდილოთ კერძ ხრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა ფრინველთა სემრავლე, შინაურ-გარეულთა, და უფროს კაკბთა. ნაკიდურს ქვეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლობენ ელნი მაჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისანი, არამედ ბაირდის სულტანი, რომელი დასხნა შაჰ-სეფიმ ავლაბარს ქვეით ნაჯბადინამდე, და ეკკლესია ნაზარა-სოფლამდე. ხოლო აღგილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წყალთა-შუა, და აწ ბაიდარი. არამედ არს ფრიალ ნაყოფიერი აღგილი ესე. ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა და მტილთა უცთური და მრავალი. აბრეშუმში, ბანბა მრავალ. პირუტყენი, აქლემიდამ თხამდე, ყოველნი. მფრინველნი გარეულ-შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და მფრინველთ სანადირო წარჩინებული ყოველთაგან. ხოლო ნაჯბადინს ქვეით არს ხუნანი, აღმოსავლით და ჩდილოთ უდის მტკვარი, სამხრით ქცია. აღაშენა ციხე ქალაქი ქართლოს. პირველ უწოდა მტკვრის-ციხე, შემდგომად ხუნანი, და აწ მაჰმადიანნი უხმობენ ყიზ-ყალას *), დაბის გამო. პირველმან მეფემან ფარნაოზ ჰყო საერისთოდ, ვინადგან იყო ქალაქი და ნაპირის

* ვარ. ქალისციხე ყიზყალას (ყიზყალა ქართულად ქალის-ციხე).

აღგილი. შემდგომად ყრუსა მოახრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნახიდვარი. ამის გამო აღაშენა 89 მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტკირისა, დიდ-შვენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი შვენიერი, მჭურეტი იმიერ და ამიერ მდინარისა. სივრცე ხიდისა ათი მკარი. აქეთ და იქით ქციის კიდესა ზედა ფუნდუკნი *) დიდნი და კეთილნი, თლილის ქვისანი, ხუნანის ველსა არა იყო ნაყოფი უწყლობით. 94 მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები, და ნაყოფიერებს ფრიად.

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს, დასავლეთიდამ, მდინარე აღგეთი. გამოსდის კლდეკარს, და მოდის აღმოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების მდინარე ესე: აღმოსავლით მტკვრითა, საშხრით ლომთა გორით და აწ მარნეულის გორის აღმოსავლეთად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წასრული წრაუთის თავამდე, მიწეწილი სამებამდე და მისრული ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკუს **) გორამდე. ჩდილოთ გორა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყოლით კოჭრამდე, განვლის სამადლოს და სხალნარს,

*) ვარ.: ხადში დატანებულნი ფუნდუკნი

***) ვარ.: ბერნდერი ლაკვის გორამდე

მიადგების დიდ-გორს, და მთა დიდ-გორი და ერიქა-ლისა *), და მიადგების კლდე-კარს; დასავლით, კლდე-კრისა გამოკიდებული ლაკვს **) გორა, მიდგმით ბენდერისა. ხოლო კლდე-კარი ალაშენა ლიპარიტ-ბალუშმან ***) , და არს მალალს მთის კლდესა ზედა ციხე. ამ მთას გამოსდის ალგეთი, არა არს უწყებულ, რით ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს საყავრის-ხევი, ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს მუავის ხევი. გამოსდიან ორნივე კლდე-კარს. ამათ უწოდებენ კლდე-კარის სოფლებად. ამას ქვეით არს მანგლისი, ეკკლესია გუნბათიანი. ალაშენა დიდმან კოსტანტინემ, მარიან მეფის ერამს, და დაასვენა აქა ფეკის ფიცარი უფლისა, არ-ოდეს შემუსრვილ არს. სამხრით გუნბათსა შინა არს მაჰმად ლომსა ზედა მჯდომარე დახატული. იტყვიან მის გამო მაჰმადიანთა არა შეუმუსრავთ. ზის დასმული გორგასლისაგან ეპისკოპოზი, მწყემსი ალგეთის ხეობისა და ქციის ზემოთისა თრიალეთამდე. მანგლისს ქვეით ერთვის ალგეთს ხევი კველთეთისა, გამომდინარე დიდ-გორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს ლაკვის-წყალი. დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი საწისქელო წყალი. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვე-

*) ვარ.: ერიქალი.

**) ვარ.: დევის გორა.

***) ლიპარიტ ორბელიანი თანამედროვე ბაგრატი III-ისა.

ნიერი, ვითარცა თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დვალთა ღოღოვენის-კევი. გარნა პატივანს ზეით, კლდე-კარ დიდ-გორაჲდღე, არა არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი აღესწერეთ მოსავლითა. განა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდააბრუნო *) და შენაჲო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ შეაყარო ნაცარი და გარდააბრუნო, იქმნების უწვიმრობა. ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამხრით და ერთვის საშუალს გუდარეხის-ხევი. ხოლო გუდარეხს არს მონასტერი უგუნბათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიალ შვენიერი, შვენიერს ადგილს მრავალნი შენობანი; ზის წინამძღვარი. მას ზეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვანი, კლდითავე მაგარი. ქვეით ამისსა ალგეთს ერთვის ამლივის-წყალი თაკვიდამ, სდის სამკურით. ხოლო ბუქდუღეთს ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთითა დინებასა, და ტბისის უკან, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე ბაქთაისი, კლდესა ზედა შენი და გარემო კლდითა მოზღუდვილი ეჯ-ნახევარ ოდენ, და შეუვალი. და დიან მის შორისა წყარონი. ჩხიკუთის სამხრით არს ეკკლესია სამება წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, არმედ საკვრვე-

*) ვარ.: რომელი გუალუასა თუ გარდააგორვო, იქნების წვიმიერება.

ლი, რამეთუ დიდროანთა ლოდითა შენი, რომელი
კაცთაგან არა შესაძლებელი *) არს მისი ქმნა, რომელი
ავლია ზღუდელ. ძირს მისსა არს წყარო დი-
დი და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გმირთ ნაკვე-
თი და იყო ციხე, ხოლო აწ ეკლესია. ამას ქვეით
ერთვის ალგეთს ხევი საღირაშენისა. გამოსდის სხალ-
ნარს და მოდის სამხრით. ამას ერთვის ხევი ზრბით-
ოშეთისა **). მას ზედა არს მონასტერი საქელასი.
მას ზეით ზრბითის ***)) კევზედ, მალალს კლდეზედ,
არს ეკლესია ორბეთი, ხოლო სად ერთვის ალგეთს
კევი ესე, მუნ არს ციხე ფარცხისი, ფარი ბირთვისის
ციხისა, აწ შემუსრვილი. ამის გამომართებით, სამხ-
რით, არს წინ-წყარო, ქალაქი მცირე, მოსავლიანი,
კეთილ-ჰაოვანი, მალალს ადგილზედ მდგომი. აქა არს
წყარო: უკეთუ მით მოხარშო მარცვალნი რომელ-
ნიმე და დღეთა შენთა ხარშო, ვერა-ოდეს მოხარ-
შავს, გარნა სასმელად და საკმარად კეთილი.

ფარცხის ქვეით ერთვის ალგეთს კევი ბოგვისა.
გამოსდის სხალნარს, მოდის სამხრით. მას აქეთ
ერთვის ალგეთს კევი ასურეთისა. გამოსდის სა-
შადლოს. ხოლო სამადლო იწოდების მუნ ფუნდუ-
კისათვის. მოდის კევი ესე სამკრით. კიკეთს ქვეით,

*) ვარ.: კაცთაგან ძვილ შესაძლებელ არს მისი ქმნა.

**)) ვარ.: ზარაბიოშეთისა.

***)) ვარ.: ზარაბითის.

კეცსა შინა, არს მონასტერი კახენისა. ყოფილ არს დედათა, გუნბათიანი, შვენერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამხრით, მას ზემორ, არს ციხე აზუულასი და აწ კოყრისა, თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამხრით არს სასახლე მეფისა კოყარი; აღაშენა 89 მეფემან როსტომ. უმეტეს 91 მეფემან გიორგიმ და 94 მეფემან ვახტანგ. დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი. ლოუბნის კევი გამოსდის კოყრის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-კეცს. ასურეთის-კეცს ქვეით, სამხრით, არს ლუწნუკი. აქა არს კრკნალი და დარანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მარნეულს, სადაცა არს აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციხვარი, მის გამო იწოდა ძველადვე ლომთა-გორა. მის სამხრით არს დაბა ეკლესია, და სიციხისათვის ჯოჯოხეთად წოდებულნი. აქ ითხრების მიწა და ხდიან გვარჯილასა. ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახლობლის *) ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა საბარათიანო აწინდელს ჟამსა, თვინიერ ღებანის-კეცისა, თრიალეთისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ. ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე, მტკვრის პირს სახლობენ ელნი მაჰმადიანნი, მთესველნი ბრინჯისა, ბანბისა და ყოვლისა თესლ-

*) ვარ. მსახლობელთ.

მარცვლისა. აკეთებენ აბრეშუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, სავსენი ყოვლითა პირუტყვითა.

საყალბუთნის დასავლით არს იალოუჯის მთა, უტყეო და უწყლო, ზე სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლაშე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს სულ მოუკლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამნის ქვისა, დიდი და მცირე, მრავალ-ფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს დასწვენ და ნაცრითა მისითა აღუღებენ საპონსა უმჯობესსა, კვალად ხმარობენ სხვა ფერცა. ამის მთისა დასავლით, ხოშაგერმას *) იქით, არს ობის-ცისკე, ველსა ზედა, და აწ შემუსვრილი. და ამის ჩდილოთ კერძ არს ტბა კუმისისა, მლაშე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჭრისა და გუდელისის კევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კუმისი, დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლეღვიანი, ბრო. წყულიანი, ხილიანი. ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი, ბრინჯ-ბანზას გარდა; კანაფი უმუშაკოდ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრისაკენ, არს თელეთობა და ეკკლესია წმიდის გიორგისა სასწაულთ-მოქმედი. მტკვრის კიდეზედ არს ქალა ყურყუთა, და აწ სონღალულად წოდებულნი, ნაყო-

*) ვ. ხოშაგერმა.

ფიერი ყოვლითავე. ამ ქალიდამ იაღლუჯამდე და კუმისის ტბამდე და მტკვრამდე არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული სარვანი სამეფოთ *) აქლემთა დგომისათვის, უწყლობით უნაყოფო.

ხოლო კოჭრის ჩდილოთ კერძ არს სკვირეთის მდინარე, აწ წოდებული ვერე. გამოსდის დიდ-გორის მთას, მოდის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ, ტფილისის ჩდილოთ კერძ. შესართავსა ზედა **) არს ლურჯ-მონასტერი. და კეობა ესე, დიდ-გორის მთის კერძო, არს უვენახო, უხილო ვანათამდე ***). მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრანვილიანი. ვანათს ქვეით, სამხრით, არს ციხე წკერისა. აქავ არს კევი გელიყარისა. მას ქვეით წყდულეთს ერთვის ვერეს-კევი, და ამ კევის თავს, მთაში, ჩდილოთკენ, არს ციხე ლასტისა. ამას ქვეით, სამხრით, ყოვლად-წმიდის მონასტერი ბუთანა, გუნბათიანი, მაგარს აღგილს, თამარ მეფის აღშენებული და აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის კევი ვერეს სამადლოდამ. ამას ზედ არს რკინის-ცახე უქვტკირო, კლდისაგან მოზღუდვილი. ამას ქვეით არს

*) ვ. სარკინისა მეფეთ აქლემთა

**) ვ.: ზედა ვერისასა

***) ვ.: ვანათი არს თავსა მდინარისა ამის, ზამთარ და ზაფხულ გასაძლისი, ნადირით ფრიად სახვე და კეთილი სანადირა.

ახალდაბა და ამის დასავლით უძო, ეკკლესია წმი-
დის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა, მქვრეტი კოფ-
რისა და ტფილისისა. არამედ არს კეობა ესე ფრიად
მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული, განა
იცის სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოადგს დიდგორი.
ხოლო მთა დიდგორისა არს მაღალი ჭ თხემთა უტ-
ყეო, კალთათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი და წყა-
როვებითა შემკული, ნადირნი მრავალნი. აქა არს
წყარო: ცივებით გაყვითლებულმან უკეთუ სვას და
დაიბანოს პირი, წამს განჰკურნებს; იყო ძველად მე-
ფეთა სადგური ზაფხულს, აწ არს მეფეთა ცხენთა
საბმური ზაფხულს. არს მრავალთა ადგილთა მქვრე-
ტელი. ამისი ჩდილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი,
ხოლო სამხრით კერძი ამის *) სადროშოსი. ამის პი-
რის-პირ, სამხრით, მთა ბენდერისა, ეგრეთვე ტყიანი
და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და თხემთა უტ-
ყეო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყეო. ხოლო
ესენი, რომლნიცა აღესწერეთ, ძველად არს ორ სა-
ერისთოდ.

ხოლო გარდაბანი არს საზღვრით: აღმოსავლე-
თით, მტკვარი და ხუნანის გამართებით ბერდუჯის
აღმოსავლეთის მცირე მთა; სამხრით, შულაფრისა,
ქაპალისა და ბოლნისის გორაები; ჩდილოთ, მტკვრი-
დამ ტფილისის გორაები; ტაგნაკეთამდე; დასავლით,

*) ამისი შესამე

კევი ასურეთისა წინ-წყაროს გამომართებით ნახილურამდე და ბოლნისის მცირეს მთამდე. იწოდების ქართლოსის ძის გარდაბანის გამო, რომელსა ხუნანი და ესენი მისცა დედამან მისმან, და უწოდა სახელი თვისი. ამასვე უწოდეს შემდგომად აგარსნი, არამედ შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა *) ამას დაედვა გრდანი, ჯიჯო და მარტყოფი, და იწოდებოდა ესენი გარდაბანად, და არს საერისთო ხუნანისა: წინ-თქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერდუჯის მდინარე, ტაშირი და ბანბაკი. ხოლო მეორე საერისთო სამშვილდისა არს: საბარათიანო, დბანის-კევი, სკვირეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი, გარდაბანს ზეთი. ამან აღაშენა ქალაქი გაჩიანი. იყო ესე ძე ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან ობის-ჯიხე და სკვირეთილამ ვიდრე თანავრადმდე და აბოცის თავამდე, და განყოფილებადმდე იყო ესრეთ საერისთოთ, არამედ უწოდებდენ დღემდე სომხითსაცა, თვინიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთოთა; რამეთუ ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად ბაგრატ მეფისამდე დაიპყრეს სომხითის მეფეთა ადგილნი ესენი, ვითარცა მოგვითხრობს ცხორება, ამისთვი' უწოდეს სომხითი. ხოლო აწინდელს ჟამსა იყო ერთსას პასპეტოდ, რომელნი შეიცვალებოდნენ სპასპეტნი კვალად იაღლუჯის აღმოსავლით და მტკერი

*) გრიგოლ ქორ-ეპისკოპოსი. † 827 წ.

გალმართ არს ბოსტან-ქალაქი, რომელი არს რუსთავი, ხოლო აწ ნაგები, ესე აღაშენა ცოლმან ქართლო-სისამან ცის-ქალაქი *). შემდგომად 28-მეფემან თრდატ აღაშენა ეკკლესია კეთილი. გორგასალ დასვა აქა ეპის-კოპოზი ღ იყო 64 მეფის დავითისამდე. არამედ გამოსლ-ვასა ბერქა ყენისასა მოაკრდა და აწცა არს ოკერ. ამ ჟამთა შინა ქმნა სასახლე 92 მეფემან ერეკლემ, მერმე შემუსრა 94 მეფემან ვახტანგ. ხოლო საზღ-ვარი ამისი არს: დასავლით, მტკვარი; ჩდილოთ, კე-ვი ლოჭინისა; აღმოსავლით, მთა გარეჯისა ვიდრე მწარე-წყლამდე; სამხრით, მწარე-წყალი.

ნაგების აღმოსავლით და სამხრით არს ველი დიდი უაჩაისა, საესე ქურციკითა, რომელსა მოინა-დირებდენ მეფენი წლითი-წლად. ხოლო მტკვრის კი-დეთა ქალა დიდი, საესე ეშვითა **), მშვლითა, დათ-ვითა, მგლითა და წვრილის ნადირითა. ირემი იმყოფის ჟამად, და კოკობნი მრავალნი. გარეჯის მთას არს მონასტერნი კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სე-ნაკნი, ტრაპეზნი და პალატნი. ზამთარ თბილი, ზაფ-ხულს გრილი. ნათლის მცემელს ზის არქიმანდრიტი, ჩიხსიტუჩს ზის წინამძღვარი, ღავით-გარეჯას არქი-მანდრიტი, ბერთ-უბანს წინამძღვარი. არამედ ყოფი-ლან მონასტერნი მრავალნი ვიდრე მწარე-წყლამდე.

*) ვ. ციხე-ქალაქი

***) ეშვი ანუ ღორი.

და მოწესითა სავსენი. ხოლო აწ არს ხუთი მოწესითა მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრობენ წვიმისაგან კლდის ქათა შინა და სმენ მას. არა არს ტყე, არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხოზენ. არს ეკკლესიანი შემკულნი ღ დახატულნი ძველითგანვე. მონასტრად ქმნული არს 13 მამათაგანისა დავითისაგან, მერმე შემკული ღ მომატებული მეფეთაგან. რამეთუ ნაგებიდამ გაილო 94 მეფემან ვახტანგ რუ მტკვრისაგან, და მიერ ქამითგან ნაყოფიერებს ქალებს ქვეითი მინდორნი. ყარაიის ქალას ქვეით მტკვრის კიდეს ესახლენ ელნი დემურჩი ასალნუ, სავსენი პირუტყვითა: რამეთუ ზამთარ სითბოთი და ტყითა და ბალახითა მოუკლებულ არს ადგილი ესე, და პირუტყენი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა. რამეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას მლაშენი არიან და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზედა თუთუბო, კაპარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი ელნი დავსწერენით ქართლს, ზამთარ არიან ამ ადგილებთა შინა, და ზაფხულს ადვლენან ყაიყულისა და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აპყარა შაჰ-ნადირ და დასხნა ხორასანს, და არს ესეცა სასპასპეტო საბარათიანოსი.

ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ქალა უარაღაჯისა, ეგრეთვე ნადირიანი და კოკობფრინვლითა სავსე. იღვა ჯოგი მეფეთა და უწოდებენ საჯოგის ქალას. არამედ ესე ადგილნი, ნაგებს

ზეით, არს ძველად ქუხეთისა, რომელსა მისცა დედამან კუხოსს. ხოლო ნაგებს ქვეითი ჭერეთასა არს, და აწ უწოდებენ ყარაიას და ფარეჯის მთას, მასვე ძველს სახელს. ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-საბარათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნიშანი გვიდვია რუკასა ამას. არამედ არიან მშვიდნი, მოჩიღნი, ბრძოლასა შემმართველნი, შვენიერ-ჰაეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმეტეს ნაზნი. ხოლო თათარნი, რომელნიცა დავსწერენით, არიან სუნნი, ქცევითა ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, განა მკნენი, შემმართველნი, ახოვანნი, ჰაეროვანნი; უწოდებენ თარაქამად, ვინათგან ბრიყენი, უცოდინარნი არიან; ქალნიცა ეგრეთნივე, არამედ მოშავგვრემონი, მხნენი და მბრძოლნი უფროს კაცთა, ცხენითა თუ ქვეითათ.

ხოლო არს მეოთხე სასპასპეტო ტფილისილამ ვიდრე ტაშის-კარამდე, მეფისა თანა მყოფნი. და ამზღვრების: აღმოსავლით, ლილოს საზღვრით, რომელი განვლის ხაზი შარობის ლილოსასა, აღმოსავლეთ სამხრითკენ აღმოსავლეთ, რომელსა ეწოდების თმანის-კევი; მუნით განვლის სამგორსა და ჩადიკარს შუა, და მრავალ-წყაროსა და სათის-ქალას შუა და მიაღვების ბერთ-უბნის დელესა. ხოლო ლილოლამ ხლოლოთ მიაღვების კევძმარს და კევძმარი მტკვარს მიაღვების, და მტკვრის უიდე მცხეთამდე; სამხრით, ლოჭინის-კევი და გამოღმართ კრწანისის გორა, შინ-

დისისა და წავკისის გორა, და წყნეთის გორა, და სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალდიდამდე, სხალდი-
დიდამ დიდ-გორის მთამდე მიყოლით ერიქალის მთა,
კლდე-კარი, ერჯეევანო, თორის მთა, და გაყოლით
ნარიანის ხაზი ტბის-ყურამდე; ჩდილოთ, მტკვარი,
და დასავლით დამჩხერალოდამ სადგერსა და თორს
შუა, ბაკულიანის მთამდე და ტბის-ყურამდე. ხოლო
ტფილისის სამხრით ერთვის მტკვარს კრწანისის-კევი,
დასავლეთიდამ კუმისისა, და შინდისის მცირე მთე-
ბიდამ გამომდინარენი.

ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი: ტფილისი,
კაღა და ისნი. ჰყოს მტკვარი კალას, ტფილისს და
ისნს. კალას უდის ჩდილოთ აღმოსავლით, ტფილისს
ჩდილოთ და ისნს დასავლით და სამხრით. ხოლო კა-
ლასა და ტფილისს ჰყოფს სალალაკის-წყალი, რომე-
ლი გამოსდის წავკისისა და კოჭრის მთებსა, სამხრით
და აღმოსავლით უდის კალას, და დასავლით ტფი-
ლისს. არამედ პირველ იყო დაბა. 27 მეფის ვარზა-
ბაკურის ჟამსა შინა აღაშენა შურის-ციხე, მცხეთი-
სათვის, ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორ-
გასლან დადვა საფუძველი. დაჩიმ, 34 მეფემან, ქმნა
ქალაქად და ტახტად მეფეთა, და მურვან-ყრუს *)

*) მურვან-ყრუ. ძმა ქალიფა აბდალმელიქისა, საქართვე-
ლოში შემოვიდა მე VII საუკ. გასულს.

შემდგომად შემუსრეს ხაზართა *) და აღაშენა ამირ აგარიამან. შემდგომად შემცირებისა მცხეთისასა და აოხრებისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრა-ტოვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბანონი ექვსნი, და დიდ-შენნი ავაზიანნი. მოდის მომდინარე ცხელი წყალი. აქ თახლას ყოფილა ციხე, არამედ აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი, მის გამო სპარსნი უწოდებენ სეი-დაბადს. ყოფილან ეკკლესიანი დიდ-შენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კალას არს ციხე, ნაშენი მალაღს. კლდესა ზე-და და ჩამოზღუდვილი სალალაკის-კევი მტკვრამდე. სალალაკის კევის კარს უწოდებენ განჯის-კარად. მა-ლაღს ციხეში არს ეკკლესია გუნბათიანი, წმიდის ნიკოლახაზისა, და სასახლე მეფისა. პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. არამედ დაუტევა 89 მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა კალა, ციხიდამ კიდის ყურამ-

*) 718 წელს გამეფდა ჯუანშერ არჩილისძე. ხაზართა მეფემ ცოლად თვისად მოითხოვა არჩილ მეფის ასული შუშანა. ჯუანშერმაც და შუშანამაც უარი შეუთვალეს. გადმოვიდა ხაზართა ჯარი, შემუსრა ტფილისი, და დაატყვევა შუშანა და დაბრუნდა. დარიაღს რომ მიაწიეს, შუშანამ საწამლავი შესვა და იქვე გარდაიცვალა.

დე, და მისცა სპარსთა (მიერთგან უპყრაეთ *) მათ) და თავისა თვისისათვის სამეფოდ **) აღაშენა, სიონსა და ანჩის-სატს შუა, სასახლე, -მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. ხოლო 94 მეფემან ვახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკისა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაქვარდითა და მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა. არს კალას ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენიერი, სიონი, წოდებულნი ლუთის-მშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა 39 მეფემან გურამ, შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა, და 41 მთაკარმან აღარნასემ, ხოლო აწ დარღვევასა ზედა მიხდელი განაახლა და აღაშენა ძირიდამ გუნბათითურთ 94 მეფემან ვახტანგ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტფილისის სამხრით ქციისამდე. არს კვალად ეკლესია ჯვარისა, გუნბათიანი, შვენიერი. განაახლა აწ იმერლის-შვილმან. არს კვალად ანჩის-სატი, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა; შემუსრვილი აღაშენა კათალიკოზმან დომენტიმ, ძემან ქაიხოსროსამან; არს კვალად ეკლესია ნათლის-მცემლისა, რომლისა გუნბათი მოარღვია 89 მეფემან როსტომ და სხვით განაახლა 94 მეფემან ვახტანგ. არს კვალად,

*) ვ. მ. მიერთგან უპყრათ სპარსთა ვიდრე 96 მეფის ირაკლი მეორისამდე.

**) ვ. სამყოფად.

დაბალს ციხესა შინა, ეკკლესია გუნბათიანი და აწ
ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. სამი უპყ-
რავთ სომეხთა. უგუნბათო აღაშენა კარის საყდრად
89 დედოფალმან მარიამ. კვალად აღაშენა 94 მე-
ფემან ვახტანგ ორი უგუნბათო. 90 დედოფალმან
როდამ აღაშენა ერთი უგუნბათო, კვალად უგუნბა-
თო ოთხი, აწ უპყრავთ სომეხთა. ხოლო ხიდის ყურს
აღაშენა მეჩითი შაჰ-ისმაილ. 89 მეფემან როსტომ აღა-
შენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა ერთი, და
განჯის კართან ერთი. ურუმთ ქორონიკონსა 1727
აღაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა შაჰ-ნადირ.

ისნს არს, კიდესა ზედა მტკვრისასა, კლდესა
ზედა, ციხესა შინა, ეკკლესია მეტეხი *) ლუთის-მშობ-
ლისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერ-ნაშენი, საარქი-
მანდრიტო. შემუსრვილი აღაშენა 66 მეფემან დი-
მიტრიმ. 92 მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და
არს უქმად. აქ განვალს კიდი კალიდამ ისნს, ციხი-
დამ ციხესა. ხოლო კიდის ყურის სამხრით არს საფ-
ლაფი წმიდას აბოსი, რომელი იწამა სპარსთაგან ტფი-
ლისს. ხოლო ისნის-ციხე ყოფილ არს დიდი, რო-
მელხა განაახლებდენ ოსმალნი ქორონიკონსა 1728,
და დაშთათ უსრულნი. ისნს არს ეკკლესია ერთი
უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი. და უგუნბათო

*) იტყვიან ამის აღშენებას გორგასლისას შენიშ. ვა-
ხუშტისა.

ერთი უპყრავთ სომეხთა *). ყოფილან ძველად მრავალნი ეკკლესიანი ტფილისსა, კალასა და ისნს, არამედ აწ. შემუსრვილნი არიან.

კალა მოზღუდა მეორემან შაჰ-აბაზ, პირველ **) შემუსრვილი. სამკრით მოავლო ხალალოკის კლდეზედ, დასავლით ქმნეს ორი კარი, ჩდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უკმობენ აწ გარეთ-უბანს, სადაცა არს ასპარეზი. აქა არს ეკკლესია გუნბათიანი ორი, უგუნბათო ორი, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნბათო ორი უპყრავთ ქართველთა ***). კალას არს რომაელთა ეკკლესია ერთი, და ზონოზონნი. ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავე ქალაქთა ტფილისს და განყოფით კალას ტფილისსა, ტფილისს სკიდაბადთს და ისნს აკლავან, და გარეთ-უბანი არს ტფილისისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სკიდაბადს სპარსნი მაჰმადიანნი. ხოლო ციხეს გარეთ უფ-

*) ვ.: არს კვალად ისნს ეკკლესია დიდი უგუნბათო, შვენიერ ნაშენი, რომელი აღაშენა დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

**) ვ.: მეორედ შემუსრვილი.

***) ვარიანტი უმატებს : და აწ აღაშენა საფუძველით ეკკლესია დიდი, კეთილ - ქმნული და შვენიერი წმიდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული, ამილახორმან გიგმან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებენ შაჰ - ყული - ხანს.

რო სომეხნი და მცირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით. ქართულითა. სახლნი ნაშენნი არიან ქვა-ტალახითა. და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა, ზოგთა ქართული. არამედ ციხე, ეკკლესიანი და ზღუდენი ქვიტკირისანი არიან. ჰავითა არს მშვენი და მხიარული, ერნი მშვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა და ყვავილითა სავსე, განა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერნი. ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. გაზაფხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო. სანადირონი მრავალნი ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა. ხოლო კვალად დასავლით, იშიტუტრუქის კლდესა შინა, არს მონასტერი მთა-წმიდასა, და აწ ცალიერი. ხოლო ტფილისის. სამკრ-აღმოსავლით არს ნათლუხი. მუნ დის ნავთი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით მრავალი არ იღების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ჯიღო. არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი მთობისაგან, და არს უმდინარო წყაროებითა, და ნაყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირენი და უთევზონი, მყვრითა სავსე. სხდების წერო და ბატი მრავალი. ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დიდუბისა, რომელსა პირველ ეწოდა ცხენის-ტერფი. ტფილისიდან მცხეთამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვალად ტფილისის ჩდილოთ არს ლურჯ-მონასტერი, ეკკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო, დიდი, აწ

ხუცის სამარ. ვერკეს ზედა არს კიდი დიდი ქვიტკი-
რისა. განა ვერე წყნეთამდე წალკოტითა: შემკული
და მრავალნი. მის სამხრით არს ველი სსბურთაღასა.
ამახ შინა ყოფილა რუ ვერიდამ მოტანილი და აწ
უმისოდ უნაყოფო არს. მას ზეით არს ტბა ლასისა
და მის დასავლით მთა სხალდიდისა, კეთილი აგა-
რაკი და შეენიერი ყოვლითა. ამის სამხრით კეობა *)
დიდმისა. გამოსდის ამისი. წყალი სხალდიდსა და სა-
თოვლის მთას და დის აღმოსავლით, მიერთვის
მტკვარს დასავლეთიდამ. არს წაღარეთამდე ვენახოვან-
ხილიანი, და მას ზეით მთებრი. სამკრით არს ველი
დიდი დილმისა უნაყოფო, არამედ ბალახოვანი, და
ზამთარს. იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრავლე-
ნი. ნაჭულბაქკეს ზეით არს დევის-ნამუხლი, — კლდე გაქ-
რილი გზად. მას ზეით მუხათ-გეკრდი. მას ზეით, მცხე-
თის კიდის სამკრით, არს მონასტერი ახალ-ქალაქუ-
რი, ყოვლად-წმიდისა, ჯგუნბათო, კეთილს ადგილს,
იდგნენ მოწესენი. მის დასავლით მკირე კევი ქართ-
ლისა, სდის მისსავე მთას და მოდის ჩდილოთ. აქა
არს ციხე, რომელი აღაშენა ქართლოს, და უწოდა
სახელი თვისი; არაოდეს შემღსრვილი მტერთაგან,
რომელი დადგა ყრუს მოსვლასაცა. ამ ადგილის გა-
მო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლი. ხოლო პირველ-

*) აქილამ ძეგვის-წყალამდე მუხრანისა არს. ხოლო აწ
ესრეთ რიცხვენ. შენიჴ. ვახუშტისა.

მან მეფემან ფარნაოზ აღმართა აქა კერპი არმაზ, სახელისა თვისისა, მისგამო ეწოდა არმაზი ადგილსა ამას, და დაეულა ქართლოს აქავე, და ფარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა ამის მსახურნი, რომელნი იყვნენ, იგინი იყვნენ საქართველო. ხოლო შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო ქალაქი არმაზი აქითგან ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსაგან და შემდგომად მისსა მოოკრდა. ხოლო აწ არს დაბნები.

დასავლით არმაზისა არს ციხე-დიდი, მის დასავლით კევი ძეგვისა. სდიან სხალდიდს, მიერთვიან მტკვარს სამკრიდამ. არს ღვინო დამბალი *) მუნებური კეთილი. კვალად მის დასავლით კევი ნიჩბისისა გამოსდის დიდ-გორს, დის ჩდილოდ, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ. ნიჩბისს არს შენობა დიდი და მონასტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ამ ნიჩბისის წყლის შესართავზედ არს მტკვარზედ კოწახურას ფონი, მუხრანს გამსვლელი. ნიჩბისის დასავლით კევი კავთისა. გამოსდის დიდგორს, დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ. ქვათა-კევამდე ვენახოვანი, ხილიანი. ქვათა-კეკს არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, გუნბათიანი, შეენიერ-ნაშენი **), ზის არქიმანდრიტი და არს

*) ვარიანტებში სიტყვა დამბალი არ არის.

**) ვ.: თეთრ-თლილ ქვით აღშენებული, პალატ-ხლუდე კეთილ ქმნილი.

ადგილი შემკული. ზაფხულს გრილი, წყაროიანი, ზამთარ თბილი. გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი. ამას შინა შეჰყარა ლანგთემურ მოწესენი და შეასხა ეყვანნი, რომელნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენს დედაბრობასა, ეს რა გვეყდარუნებიან“, და გაჰოსწვა ყოველნი ეკკლესიასა შინა, და ჩანს დღესაც იატაკსა ზედა კელნი, ფერკნი, თავნი ზე გვამნი. არაფერ შევალს ფეხცმული, არამედ ფეე-შიშველნი, სიწმიდისათვის. ამას ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე კაკთისა *), მაღალს კლდესა ზედა შენი. კავთას ქვეით ერთვის ამ კევს კევი ბოტისისა. ქვათა-კეე-წინარებს **) ქვეით ერთვის ამავე კევს კევი გუდარებისა. წინარების აღმოსავლით ზე გომი-ჯერის ზეით არს მონასტერი ჯაკრა, გუნბათიანი, შეენიერს ადგილს და აწ უქმად. გუდარების კევზედ არს, თჯაღიკს, სასახლე მეფეთა, ნაშენობა დიდი.

ხოლო დასავლეთით კავთის-კევის აღის მდინარე თემძისა. გამოსდის ქვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და ღუდა-ცხემდინ დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთკენ, და მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ. აქ, მტკვრის კიდეს, არს მონასტერი ყოვლად-წმი-

*) ვ. • და მონასტერი წმიდის-გიორგისა.

**) წინარებს ზეით არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, ბეთლემად სახელ-დებული და იქვე სახლობენ აზნაურნი მაღალაძენი. და ამას ქვეით....

დისა, გუნბათიანი დიდი, მეტეხა, კეთილ-შენი გორ-
გასლისაგან, საარქიმანდრიტო. ამას ზეით არს სხერ-
ტის ქალა. ამის სამხრით არს, თეძამზედ, ახალ-ქალა-
ქა. ამის ზეით ეკლესია გუნბათიანი ერთა-წმადისა,
სასწაულთ-მოქმედი *). ამის აღმოსავლით არს ციხე
ცხარეთისა, ნასახლევი მეფეთა. ერთა-წმიდის დასავ-
ლით არს ციხე ღრისა, მალალს კლდესა ზედა, მა-
გარი, მდინარესა ზედა თეძმისასა. ამის სამკრით, ზე-
მოთ, მდინარესა ზედა არს, კრკონს, მონასტერი გუნ-
ბათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს ადგილს. აქა
არს ლითონი ბრპენისა მრავალი, იტყვიან ვერცხლი-
სასა. ზის წინა-მძღვარი. აქამომდე არს თეძამი ვენა-
კილითა ნაყოფიერი. ამას ზეით ვითარცა თრიალეთი
ქვარებითურთ. კრკონს ზეით, კევ-ღრმას, არს მო-
ნასტერი. მას ზეით, ერი-ქალის მთის ქვეშე, არს დე-
და-ცაზე, კლდით მოზღუდვილი, ფრიად მაგარი. და
მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თვინიერ კალ-
მახისა, და იგი მრავალი, განა წყალ-დიდობას შე-
მოვალს კაპოეტნი, და ჟამად ორაგულნიცა. გომი-
დამ მეტეხამდინ არს ქალა სხერტისა, და კოკობი
მრავალნი. თეზის დასავლით არს კევი სოკლეჟი. გა-
მოსდის რაზმითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის

*) თლილი ქვით ნაშენი, კეთილოვანი, საარქიმანდრიტო,
არამედ კათალიკოზს უპყროა ტახტად თვისად.

მკტვარს სამხრიდამ. არს ვენახოვანი, ხილიანი და ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-წყლამდე მინდორი დო-ესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი, და არს თრი-ად მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანზისა. ამის და-სავლით არს კეობა ატენის მდინარისა. ტანა გამოს-დის ჯამჯამას და საცხენისის მთას, დრის კევამდე დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ. მტკვრის სამკრით დასავლეთი-დამ ერთვის ატენის წყალს წედისის კევი. წკდასს არს ციხე მკირე, და არს კეობა ესე ვენახოვანი, ხი-ლიანი. კვალად ატენის წყალს მოერთვის აღმოსავ-ლიდამ ვერის კევი, აქა არს ციხე მალალს კლდესა ზედა, და კეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. კკრას დაზბის დასავლით არს, დანახვისის მთის ძირს, მო-ნასტერი კეთილ-შვენიერი, ყოვლად-წმიდისა. იმას ზეთ ატკნი, მკირე ქალაქი. მოსახლენი ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მალალს კლდესა ზედა ნაშენი, დიდი, და ციხის გორის სამკრით, არს სა-ცივი, ვითარცა მყინვარი, სადაცა დგება ღვინო წარ-ჩინებული. ჩდილოთ კერძ სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა. და სდის სხვაცა ცივი წყარო. ატენის სამკრით არს მონასტერი სიჰნი, გუნბათია-ნი, კეთილ-ნაშენი, და აწ სმენ გადამდგარს ეპის-კოპოზს, ახტალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს, და აწ არს ნიში მისი. ხოლო სიონის პირის-პირ დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლის-მცემლი-

სა. დანახვისს დგას, მაღალს მთასა ზედა, ეკკლესია
წმიდის გიორგისა, მკვრეტი ქართლისა. ამას ზეით
მოერთვის ტანას კევი ღრისა, გამომდინარე რაზმი-
დის მთისა, და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა
უტყეო. აქა არს საფლავი ჯაფარისა, რომლისა სიგ-
ძე ხუთი აღლი, და სცოცხლებდა ჟამსა როსტომ მე-
ფისასა. ბობნავს ზეით ერთვის ტანას ლუის-კევი, გა-
მომდინარე საცხენისის მთისა, და ბობნავამდე კეობა
ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, მას ზეით მთური, ვიწ-
რო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი. კო-
წახური არს ტყედ. ბობნავს ზეით, ჩდილოთ კერძ,
არს ციხე კიკნათ-ბერი, კლდით მოზუდვილი, და წყა-
რო შიგ გამომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის
დასავლით მთასა შინა, არს ეკკლესია წმიდის გიორ-
გისა, ასალ-ჯგარი, სასწაულთ-მყოფი რამეთუ არს
მარადის კარნი დაუხშევლნი, და მცველნი არაოდეს.
ვერ შევალს მპარავნი, და ვერცა ნადირნი. ხოლო
მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი
მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილო და
გორის პირის-პირ არს ეკკლესია წმიდის გიორგისა,
მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, სასწაულთ-მოქმედი.
თავი წმიდის გიორგისა მდებარებს ჯვარსა შინა. უწო-
დებენ გორი-ჯგარს. არა იყო მუნ წყალი, 94 დე-
დოფალმან რუსუდან *) მოიტანა ბურეთის მთილამ.

*) რუსუდანი, მეუღლე ვახტანგ სჯულმდებლისა.

დასავლით გორის-ჯვარისა არს კევი სკრისა, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს. ამ კეობის დასავლით არს ხვედურეთის კეობა. გამოსდიან საცხენისის მთას, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, და არიან ესე ორნი კეობანი ვენახოვანი, ხილიანი. ხვედურეთის დასავლეთით არს მონასტერი ფინჯისის, წმიდის ნიკოლოზისა, გუნბათიანი, დიდ-შენიერად ნაშენი, მაღალს ადგილსა ზედა, ზის წინა-მძღვარი. ამის სამკრით მთასა შინა, არს სარკეს მონასტერი უგუნბათო, ფრიად კეთილ-ნაშენი, და აწ უქმი. ყინცვის დასავლით არს ძამის კეობა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის *) ქალამდე, აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარსა სამკრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე სამწევრისს, დიდი, შიგ ეკკლესია კეთილ-შენი. სამწევრისის სამკრით მოერთვის ძამას იმერ-ხევის ხევი. გამოსდის საცხენისის მთას. აქ არს მონასტერი ძამისა და აწ ხუცის სამარ. იმერ-ხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მძორეთი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა ნაშენი. ესე არს ძამის-ციხე. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ციციანთა. მძორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას კევი მუხალეთისა, აქა არს ციხე. გვეძინეთის დასავლით მოერთვის ხევი აბუხალოხი. აქა არს ქვაბნი

*) ვ.: საგლონის ქალამდე.

გამოკვეთილნი მალალს კლდესა შინა, მრავალნი. მას შინა ეკკლესია კეთილი და კაცთა შეუალი სიმაგ-
რით. აქილამ გარდავალს გზა გუჯარეთს, რაქის-ხევ-
ზედ. აბუხალოს დასავლით გარდავალს გზა გუჯა-
რეთს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით, არს
კლდე მშვენიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარ-
ცა ოქრო. და მის ქვეით არს მონასტერი ქოზიფას,
უგუნბათო, კეთილ-შენი, მთასა შინა და აწ უქმი.
არამედ გვეძინეთამდე არს კეობა ესე ვენახოვანი,
ხილოვანი და მას ზეით მთური. მძორეთის ჩდილოთ,
გორას იქით და სამწევრის ზეით, არს მონასტერი
ყოვლად-წმიდისა წრომს, გუნბათიანი, შვენიერი, სო-
ფიის კენჭით ჩაწყობილ-დახატული *), და ხუცის სა-
მარ. ხოლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ ძა-
მისა, და ნაყოფიერებს. წრომის დასავლით არს კე-
ვი მიწობისა, მის დასავლით არს კრისის-კევი, ამის
დასავლით კცისის-კევი, და არიან კევნი ესენი ვენა-
ხოვანნი, ხილიანნი.

ხოლო დამჩხერალოდამ ტფილისამდე, მტკვრის
კერძო მთამდე, არს ნაყოფიერი. ბრინჯ-ბანბას გარ-
და, ყოველნი მარცვალნი, რომელნი აღვსწერეთ,
ხილნი და ვენახნი მრ ვალნი, ღვინო უმჯობესი ყოვ-
ლისა ქართლისა, და უმეტეს ატენური ყოველთა სა-

*) ვ. მონასტერი დიდი და პატიოსანი მაცხოვრისა, გარეთ
თლილის ქვეით, გუნბათიანი, და შიგნით სოფის კენჭით.

ქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავლე ყოველთავე, თვინიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემკული, და მათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთისანი დავსწერენით ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყიანი, ნაძოვან-ფიჭოვანი და ნადირიანი. მთა დიდგორისა და ერი ქალისაჩდილოთ კერძი არს ამ ადგილისა, და ნადირიანი არიან, და ერიქალის მთასა შინა არს მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მთა ერჯვენისა, მალალი და თხემთა უტყეო, ქვარების კერძოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირნი მრავალნი. აქ მთის თხემსა ზედა არს წყარო: თუცა სვას იგი დაცონილმან, ჰგონებს სამდღე უქმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესენი შვენიერებითა. ხოლო კვალად წრომის ჩდილოს, მტკვრის კიდესა ზედა, არს დაღალულა მინდორი და ნაშენი, და ფრიად ნაყოფიერი, ზამთარ პირუტყვთა ბალახი მოუკლებელი, და ფრინველითა სხვა და სხვითა სავსე. განა ზათხულს გაუძლისი. ტფილისიდამ გორამდე მტკვრის კიდე აქა ზე იქით არს ქალიანი, კლდიანი. ნადირნი და კოკობნი მრავალნი. გორიდამ დამჩხერალომდე ფლატოიანი და ქალიანი, ვითარცა დაღალულა.

ხოლო ქვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და კეობა თარისა, რომელი გამოსდის ქვარებსა და ამის შუათს მთასა, და მდინის დასავლით, მერმე მომრგვალდების ჩდილოთ სადგერს

ზეით, და მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ. და აწ გან-
ყოფ-ლი არს სადგურად და გუჯარეთად. ამ ადგილის
კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან
მკნენი. გომარეთს ზეითი ქვარებამდე არს კეობა გუ-
ჯარეთისა, და ყოფილ არიან მრავალნი შენობანი
და ეკლესიანი, განა აწ შემუსვრილნი. გუჯარეთის
სოფელს ქვეით კიმოთის-მანამდე *), თორის წყალზედ,
აქათ და იქით არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდი
ფიცარი, ფიქალ-ფიქალი, შავი, და ბურვენ მით სახ-
ლებსა. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს მთის
თხემსა ზედა ციხე თოთსაჲ, მქვრეტელი ქართლ-
იმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხე მომწვანის და ეკ-
ლესია მცირე და შენობანი დიდნი. არს კვალად სა-
ბიელას ზეით ციხე. სარბიელას კევის თავს. მაღალს
მთის წვერზედ, არს ციხე ალქისა, მაგარი და მქვრეტი
ქართლ-იმერეთისა. ხოლო ადგილნი ესენი იყვენ უშე-
ნნი, მცირეთაგან კიდე. აღაშენა 94 მეფემან ვახტანგ.
არა არს აქა ვენახნი და ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა,
და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ, ბალახ-ყვავილითა,
ტყითა და წყაროებითა შემკული. ნადირნი მრავალ-
ნი, წყალი კალმანხით სავსე. მოერთვიან სამკრიდამ
და ჩდილოდამ კეენი თორის წყალსა. აწ იყო ნა-
რიანიცა ამისი, სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა-

*) ვარ. კიმოთის-მთამდე.—სწორეა კიმოთისმანი, რომელსაც, მგონია, აგრეთვე უწოდებენ კიმოთისმანს.

და პირუტყვთა სიმრავლე ვიდრე ტბის ყურამდე, აღ-
გილსა ვაკესა და შვენეირსა. დის ქცია საშუალოს
ნარიანისა *), კალმახით საესე. (იტყვიან ტბის-ყუ-
რისას: „თამარ მეფემ ჰყო-ტბად, ვინათგან სჩანს ნა-
რუალი, რომელი გაიტანაო ქციიდამ“, და აწ უქმი
არს).

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მითთა,
ბარითა, პირუტყვითა, ნადირ-ფრინელითა. მოსავალ-
ნი, რომელნიცა აღესწერენით, მრავალნი ნაყოფიე-
რებს. კაცნი და ქალნი შვენეირნი, მშვიდნი, მორ-
ჩილნი, და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი, მბრძოლნი
ძლიერნი. სამწყსონი არიან კათოლიკოზისანი. სახ-
ლობენ მთავარნი ოთხნი და აზნაურნი მრავალნი
აწ ვიწყებთ სხვასა **).

მესამე სასპასპეტო არს რომელი იწყების მცხე-
თიდამ. ხოლო კათალიკოზი, ვინათგან მეფისათანა
მყოფი არს, და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ
მუხრანი, ორი არაგვი, ქსნის კევი და მამული მისი
მესამე სასპასპეტოსი არს. ხოლო მუხრანმან მოიგო
სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილთა ამათ
შინა ტყე უმეტეს მუხანი. განა საზღვარი-მუხრანი-
სა არს ძეგვის წყლიდამ დიღმის იწყოამდე. არამედ

**) ვ. კსდის ქციას საშუალოს წყალი ნარიანისა

*) „აწ ვიწყებთ სხვასა“ ვარდანტებში არ არის.

აწ აღმოსავლით მზღვრის არაგვი, სამკრით მტკვარი, ჩდილოთ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით გორა ოკამისა, სამკრითკენ გარდაქრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.

ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარეს შორის. სამკრით უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ შეკრბებიან. აღაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისამან. და უწოდა სახელითა თვისითა. შემდგომად იქმნა ქალაქი დიდი, რომელსა უწოდებდენ დედა-ქალაქსა. მერმე მოზღუდა არდამ ერისთავმან სპარსთამან. მუნვე აღაშენა ხიდსა ზედა ციხე და ჩდილოთ ციხე. კვალად არმაზიდამ წარმოზღუდა მტკვრადმდე, ამის გამო ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი, და იმყოფოდა ქალაქსა ამას შინა უხუცესი ყოველთა საქართველოსი *), და ზორჩილებდენ ამას. შემდგომად აზონ მოარღვია ზღუდე, 1 მეფემან ფარნაოზ კვალად მოზღუდა, და მეფენი ჟამითი-ჟამად ამაგრებდნენ. ხოლო მირიან აღაშენა ეკკლესია მოციქულთა, ხისა, სამოთხესა შინა თვისსა, სადაცა არს კვართი უფლისა, რომელი მოიღო ელიოზ, და ხალენი ელიასი. ზ 26 მეფემან მირდატ აღაშენა მონაკვეთსა სვეტისასა გარემო ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან ეწოდა სვეტი-ცხოველი ეკკლესიასა ამას, და აღმართა მას ზედა ჯუარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნა-

*) ვ.: ყოვლისა საქართველოჲსა

ლო, და აწ უწოდებენ სამირონესა. და ჩი-ლოთ ამისა მირიანვე აღაშენა ეკლესია მაცხოვრისა ლუთაებისა სამთავრო, ქვიტკირისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერი, და დაეფლა მირიან მუნ და 43 მეფე მირ. ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, და აწცა ზის მთავარ ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულას ზეთი დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ აღაშენა მცხეთა ქვითკირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კათალიკოზი. შემდგომად ძვრით დარღვეული აღაშენა 71 მეფემან გიორგიმ, მერმე შემუსრა ლანგთემურ, აღაშენა 76 მეფემან ალექსანდრემ *). არს სიგრიძით... ადლი, და განით... ფრიად მაღალი. შემდგომად შთამოვარდა გუნბათი, მოაშენა 89 მეფემან როსტომ **). 64 მეფემან ვახტანგ ***) შეამკო კარი სამიროესი ოქროთა, მინითა და ვეცხლითა, და ჰყო მოფენილ-მოფარდაგულ ზეზით კეთილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალ, დავით ლაშასძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ, სვიმონ და გიორგი (აწცა ეფლოვიან, არამედ უშვერ არს). აქავ 31 მეფემან არჩილ აღაშენა ეკლესია სტეფანწმიდისა, აღმოსაფლით, არაგვის კარსა ზედა. ყოფილან ეკლესიანი მრავალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან

*) მეფობდა 1414—1442 წლამდე.

***) როსტომ 1634—1658.

***) ვახტანგ სჯულმღებელი.

შენობანი დიდნი, პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ აღარა არს ქალაქი, არამედ დაბა. რამეთუ შემდგომად ყრუსა მოოკრდა. (იტყვიან მძლავრებისათვის მაჰმადიანთა არლა-რა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ იპყრან და შეიგინოს სიწმიდე.) ხოლო არს ზამთარს ცივი, ქარიანი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით მშვენი, მთებთა შორის მდგომი. რამეთუ აღმოსავლით აქვს მთა ჯვარ-ზედაძნისა, დ სავლით მთა სარკინეთისა, სამკრით მთა ქართლისა და კარსნისა.

ხოლო სარგინეთი არს მცხეთის დასავლით, სადაცა აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა, და მოსვლასა აღექსანდრე მაკედონელისასა განხვრიტეს მთა სხალ-ტბისაკენ, და ივლტოდნენ კავკავსეთად. მერმე შემუსრა აღექსანდრემ, და არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდისაგან მრავალნი. და კლდე ესე არს ვითარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, და მღვიმე მას შინა, რომელსა შინა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანი. აწ ზის არქიმანდრიტი. არს მღვიმესა შინა საფლავი წმიდის შიოსი, სასწაულთ-მოქმედი *), რომლისა გარემოს

*) მინაწერი: წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვიდოდა წლითი-წლად ძვალი შიშველი. თვინიერ კაცთა, და თაყვანი-სცემდენ და მიიღებდენ კურნებასა. შაჰ-ნადირ მოავლინა მაჰმადიანნი, რათა იხილონ უკეთუ ქეშმარიტი არს. ხოლო მათ შემუსრეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტვრიეს. შემდგომად შეკრიბეს და დაასვენეს მუნვე. მიერით არლა-რა აღმოვალს ამ ეამამდე.

მისა ვერ იკადრებს მკეცნი შექმად პირუტყთა მონასტრისასა. არს აქა კვალად ეკკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-ნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდგა ხუთი ათასი მონაზონნი *) ამათ აღგილთა შინა. არამედ მთა არს ტყიანი, ღელე-ლრატოიანი, უწყლო, ნადირიანი, თვინიერ ირპისა ყოველნი. სამკრით კერძი მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი, და იწყების მთა ესე მცხეთილამ და მივალს გორამდე და ვიდრე ალამდე.

ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, განა მოემბის ზედაძნის მთა და მივალს ქისიყამდე. ხოლო მდინარე არაგვი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს, და ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისითავე, ვინაღან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხედავ, არა გვის ეს წყალი ამ კევთა“. არამედ არს მდინარე ურგები. თევზი, თვინიერ ორაგულისა, არა რაი, და იგიცა ჟამად. გამოსდის მალრან-დვალეთის ქნოლოს კავკასის მთილამ, და ციკარილამ დის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა ვიდრე გუდამაყრის კევამდე, და მუნილამ სამკრით დის მტკვრამდე. ამიერ და იმიერ ქალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირითა, ეშვითა და კოკბითა საესე.

ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბელტისა, ალაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღარ-

*) ვ. იდგაო ხუთასნი მონაზონნი

თის-გარე, კევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს მდინარე ნარეკვავისა, რომელი გამოსდის ალევის მთასა და დის სამკრით ტყვილიანამდე, მერმე აღ- მოსავლეთით და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან. ესე გამოვლის შორის მუხრანსა. არაგვის დასავლე- თით, ნარეკვავსა ზედა, არს ქალა ნარეკვავ-სავე, ნა- დირითა ლე კოკებითა სავსე, და არს მდინარე ესე უყანხაქდე ვენახითა ლე ხილითა ნაყოფიერი. ლე ნარეკვავის ჩდილოთ არაგვისპირს არს საფურცლე, ლე საფურცლის ჩდილოთ მისაქციელი, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს, არს ეკლესია წილკანს, ლეთის-მშობლისა, გუნბათიანი ლე შვენიერი. ალაშენა ჳნ მეფემან ბაქარ *), ჳის ეპისკო- პოზი, მწყემსი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა ლე ბაზალე- თისა. ტყვილიანიდან ისო წილკნელმან, 13 მამათა- გან, წარმოიღო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და მოიღო წილკანს, და დის დღემდე. დაფლოულ არს წმიდა ისო მუნ. ხოლო ირწყვის მინდორი ამისი რუჲთა ამით და ნა- ყოფიერებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მო- ნასტერი მქადის-ჟვარასა, საბურდიანოსა შინა, გუნ- ბათიანი, და უქმი. კვალად ნარეკვავის შესართავის დასავლით, სარკინეთის მთის ჩდილოს გვერდი ვიდ- რე ქანდა-ციხის ძირამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი, ბალახიანი და ტყიანი. ხოლო ციხის-ძირს ჩამოუდის კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ

*) ვ. მირიან მეფის ძემან.

კერძი კსნის კევისა. ციხის ძირის სამკრით არს ცხე მტკვრისა, სარკინეთის მთასავე ზედა, რომელი აღაშენა 79 მეფის კოსტანტინეს ძემან ბაგრატ. ამ ციხის სამკრით, მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს მინდორი ნასპარსევისა, წოდებული: ოდეს დაისხნენ თურქთა მოსვლასა სპარსნი და მოსწყვიდნა ალექსანდრე დიდმან, მის გამო ისახელა. არს უწყლოობით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და იზრდებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლე. ხოლო კსანი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ, ციხეს ქვეით. ციხის-ძირს ზევით ერთვის კსანს შიოს-უბნის წყაროს წყალი, აღმოსავლეთიდამ. არამედ შიოს-უბნს არს შენობა დიდი სასახლეთა, ხოლო ოსმალთა აღაშენეს ციხე ქორონიკონსა 1730, აწ არს სახიზრად. ამის ჩდილოთ ქსოროსი. მუნ არს აღებული რუ და რწყავს ორთა ამათ მათთა შორისთა მინდორთა, სარკინეთისა და ციხე-ბოდავის მათთა შორისსა, და ნაყოფიერებს მით ფრიად. მას ზევით ოძისი, და დასავლით კსნისა, ირტო-თეზკო-მის მინდორი *), და ჩანგილარ-ბეგთა თავისა, ირწყვის კსნის რუთივე, და ნაყოფიერებს. ხოლო ციხის ძირის დასავლით, კსანს იქით, ასტყდების მთა თხოთისა, რომელსა ზედა მოიქცა მეფე მირიან ქრისტიანედ. აწცა არს მუნ ნიში

*) ვ. ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი

ჯუარისა, რომელი აღმართა წმიდამან ნინომ, სვე-
ტისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მობმით მთა წლე-
ვისა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამკრით არს
მტკვრამდე და კასპამდე, კსნიდამ, მინდორი აღაია-
ნისა, უწყლო, უნაყოფო, განა ბალახიანი, და ზამ-
თარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა. ხოლო მდი-
ნარემან კსანმან მოიგო სახელი ესრეთ: რამეთუ მდი-
ნარე ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი, და
არს სარგებლიანი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე
მუხრანი ფრიად შემკული არს, ზამთარ სითბოთი და
მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩალიან-ლერწმოვანი, ზათ-
ხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ციენი წყარონი,
ჰავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა, ვე-
ნახთა, თესლ-მარცვალთა, მრავლად ნაყოფიერებს.
პირუტყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი, მრავალნი.
რამეთუ ზამთარ ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინ-
ველნი გარეულნი და შინაურნი მრავალნი, სანადი-
რონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარიანნი აზნაურ-
ნი და კაცნი მკნენი და მბრძოლნი, არამედ მპარავ-
ნი. პირველ იყო მეფეთა სადგური, აწ უპყრავს,
შემდგომად ბაგრატისა *), მუხრან-ბატონსა, ამასვე
აქუს დროშა სასპასპეტო არაგვ-ქსნისა.

ხოლო კვალად არაგვის პირს **) არს ოკერ-კიდა,

*) იხ. „საქართ. ისტ.“ გვ. 247.

**) ვ. პირისპირ.

რომელსა ეწოდა პირველ ხიდარი, სადაცა აღაშენა ვარზა ბაქარ *) ციხე და უკუ-ჯდა კევისა კახეთისასა. და არაგვის პირი, მისაქციელოდამ და ოხერ-კიდიდამ ანანურამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი. და ოხერ-კიდის ჩდილოთ არს ბოდორნას ქვაბნი გამოკვეთილნი და ციხე მაგარი. ამის ჩდილოთ ურია, მოსახლენი ვაჰარნი. ჩდილოთ მისა, არანისთან, ზანდუკლის-კევი, მას ზეთ ვეძათ-კევის-კევი. ამ კევისა და არაგვის კიდეზედ არს ანანური. ძველად იყო ეკკლესია მცირე, არამედ წელსა ქრისტესსა 1704, აღაშენა გიორგი ერისთავმან ეკკლესია გუნბათიანი, დიდი. გარემო მოაველო ზღუდე ქვიტირა და მალალს კლდესა ზედა ქმნა კოშკი და ციხე, ჰგონებდა სიმაგრედ თვისად და მომავალთა თვისთა, არამედ ჰქმნა საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა. ვეძათ-კევის დასავლით არს საფერშეთი და ალეკი მთასა ზედა. და ალევი არს მთა მალალი, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ესე წარივლის სამკრით ოძისამდე და ჩდილოთ ლომისამდე. ესე მთა ჰყოფს კნისკევისა და ბაზალეთსა. ამ ალეკის მთის თხემსა არს ეკკლესია უგუნბათო, მქვრეტი ქართლ-კახეთისა. ამას შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჯუჲართა ოქროსა და ვერცხლისათა და სამსახურებელნი ეკკლესიისანი მრავალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარს-

*) მეფობდა 379—393 წ.

თა: რა ჟამს წარიღეს ხატი მისი, სასწაულის მუნ
მხილველთა ჟქმნეს კარნი ოქრსანი და დასდევს ურემ-
სა კარ-ბმულსა, და მოილო მუნ. ამ მთას გასდის ნა-
რეკვაფი . არამედ კეობასა ამა¹, ბენის-ქილუთამდე,
ეწოდების გრემის-კევი. არა არს გრემის-კევის ვენახნი
და ხილნი, სხვით ყოვლითა მოსაველიანი, და ამ სი-
მრგვლეს შორის არს ბაზალეთი, რომელსა ეწოდა
დაბის გამო. აქჟს ბაზალეთს აღმოსავლით არაგვი,
სამკრით ციხე-ბოღავისა და ტინის მთა, დასავლით
გრემის-კევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ქართალის
მთა. არს აქა ტბა ბაზალეთისა, დუშეთის წინარე
მდებარე, და არს ურგები და უთევზო და წურბელი
მრავალი. სხდებიან ფრინველნი მრავალნი. არიან
ტბის გარემოს, მუხრანის კერძ, არაგვისკენ, გრემის
კერძ და ანანურის კერძოთ, დაბნები ვენახოვანნი,
ხილიანნი, მოსაველიანნი და უწყლოობით არა მრავალ
ნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა.
ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მბრძოლნი და
მპარავ-ავაზაკნი, და უშიშნი ლჷთისა. წილკნის მთის
ზეით ვიდრე ანანურამდე უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-
კრამოვანი.

ხოლო ანანურს ზეით ერთვის არაგვს დასავე-
ლიდამ ქართალის-კევი. მის ჩდილოთ არს მთიულთ-
კარი, სიმაგრე მტკიცე, მას ზეით ნასახლევი მეფეთა
და ხანდოს კევი, რომელი გამოსდის ლომისის მთას,
ერთვის არაგვს დასავლეთიდამ. მის ზეით ერთვის

კევი გუდამაყრისა არაგვს ჩდილოდამ. გამოსდის კავ-
კავსს, გუდამაყარსა, კევისა და ძუ⁴ძუქსა შორისსა,
და არს გუდამაყრის კეობა მაგარი, მოსაველით ვი-
თარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი
და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, ხელოსანნი, მშვილდთ
მოქმედნი: აკეთებენ რქისაგან ზჯიხვისა, თხისაგან და
კართაგან.

ხოლო გუდამაყრის-კევის შესართავს ზეით, და-
საველეთ-ჩდილოს შუა, არს მთიულეთი. ამ მთიულეთს
და კსანის კევის განჰყოფს ცხრა-ზმასა და ხანდოს
ლომისას მთა: გუდამაყრის-კევის ზეით სამკრამდე *)
მოერთვის არაგვს ამირთ-კევი. კვალად მოერთვის სამკ-
რიდამდე ჩოხელთ-კევი. ამას ზეით მოერთვის არაგვს,
ცეცხლის-ჯუარადამ, კარკელთ-კევი. ამას ზეით არს
ნაღვარკვი, მეფეთა ნასახლევი, შენებულეობა დიდი.
მას ზეით მოერთვის არაგვს ლუდოს-კევი. ამას ზეით
არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა და აწ უქმი. და
ეს კევინი გამოსდიან ლომისის მთას. მონასტრის სამკ-
რით, მთის თხემსა ზედა, არს ეკლესია წმიდის გიორ-
გისა, წოდებული ლომისა (და ამის გამო ეწოდებო-
და **) სახელი ესე), უგუნბათო. არს მრავალნი ხატ-
ნი და ჯუარნი ოქრო-ვერცხლისანი, დახიზნ-ულო-
ბით. უქვრეტს სამკრით კსანსა, ჩდილოთ მთიულეთს.

*) ვ. სამხრიდამ.

***) ვ : ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე.

მთა ესე უტყეო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთათა ტყიანი. ხოლო ლუდოს კევის ჩდილოთ, არაგვს გაღმა, არს დაბა კადა, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღლუდვილი კლდითავე. მის ჩდილოთ არს ციკარა, ადგილი კლდოვანი და სამ-ოც-კოშკოვანი გარემოს, და არს მუნ ეკკლესია მცირე. ამ ციკარას დასავლით გარდავალს გზა კევსა შინა. ხოლო ციკარას აღმოსავლით არს ნასასახლევი მეფეთა, ნაშენი დიდი. და ამას ქვეით იყოფის ციკარას წყალი ორად და მიერთვის არაგვს ხარხელის ზეთ და ქვეით, ჩდილოდამ. ხოლო ჩდილოთ წარმოივლის კავკასი და განყოფს მთიულეთს გუდამაყრისა და კევისაგან. და არს მოზღლუდვილი მთიულეთი მთითა, ამის გამო არს მაღალი და შეუალი, არს უვენახო, უხილო, მცირე მოსავლიანი, არამედ მოიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთაასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი, არს ცხოვარი უდუმო-კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ, სივიწროვის-გამო. ჰავით არს ფრიად კეთილი და მშვენიერი წყარო წყლითა და მწვანითა. წყალთა შინა კალმახი მრავალნი, კორცნი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, პური ნოციერი, ეგრეთვე ქრთილიცა. კაცნი ჰაეროვანნი, მკნენი და მბრძოლნი, ერთ-გულნი, ბრიყვ-საქციელნი, საქურველთ-მოყვარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შვენიერნი,

არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი
აიყრების კლდისაგან ფიქალ ფიქალად, და ასხედს
მას ქვასა სიბრტყეზედ ხშირად მუწუკთაებრ, ვითარ-
ცა ოქრო და ვერცხლი, ანუ ნარევი და მრკყინავი
ფრიად. ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს
პატიოსნება მათ შინა ესე.

ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს კევი. გარ-
დავალს გზა კევის, კადის დასავლეთიდან, კავკასისა
ზედა. არამედ არს დაბალი ღ უტყეო, ზამთარს ვერა
ვლის ამას ზედა ცხენი, თოვლის სიდიდითა. ზაფ-
ხულ არს ბალახიან-ყვავილიანი. ამას უწოდებენ ყელს.
ხოლო ჩდილოთკენ ერთვის კევის მდინარეს კევი,
და უწოდებენ შთასავალს. აქა არს წყარო სპეტაკი
ვითარცა თოვლი, და ჰყრია ბროლი მრავალი, მგზავ-
სი გათლილისა, და სცევივა კლდესა. აქა იპოების
ბროლი და სქვირს წითლად, და, გასტეხო, არს შიგ
წითელი ბროლი. არამედ მდინარესა კევისასა ეწო-
დების არაგვი ჩერქეზამდე და მუნ ლომეკის მდინარე
ძველადვე, და აწ უწოდებენ თერგსა, გამოსდის
ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-დვალეთისა შუათს,
აღმოსავლეთიდან, კავკასის მხრიდან, დის აღმოსავ-
ლეთად ჩასავლამდე.

ამ ჩასავალს ზევით არს თრუსო, სამ კევად. აღ-
მოსავლით აქუს კევი, დასავლით ზახსა და მალრან-დვა-
ლეთი, სამხრით მთიულეთი, ჩდილოთ ქურთაული, და
მოზღუდვილი არს კავკასით, თვინიერ კევიდამ. მო-

სახლენი არიან ოსნი, დვალნი. შთასავალს ქვეით მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ ვიდრე ქისტის წყლამდე, და მიდის ფრიად მსწრაფლად. ამ დინების გამო არა არს თევზი მდინარესა ამას შინა, თვინიერ კალმახისა. და არს კეობა ესე მოზლუდვილი კავკასითა. რამეთუ დასავლით აქუს მუინვარი, უმაღლეს ყოველთა კავკასთა და მარადის ყინულით შეკვერცხილი. და განჰყოფს მთა ესე თაგაურს, ჩიმსა და კეკსა. აღმოსამლით უძევს კვალად კავკასი, იგიცა მარადის თოვლ იანი. განჰყოფს მთა ესე ქისტს, ძურძუკს და კევსა. სამხრით აქუს კვალად კავკასი, და განჰყოფს ესე გუდამაყარს, მთიულეთს და კევსა. ხოლო ჩასავალს ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, დასავლით, ციხე არშისა, თვინიერ კაცთა კელთაგან ქმნული, მაღალს კლდესა ზედა, მოზლუდვილი კლდითავე და შეუალი კაცთა, მუინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდამ ერთვის, არშას ქვეით, ანსოტის კევი არაგვს. აქ არს ციხე ლუღუშაურისა, მცირე, არამედ ფრიად მაგარი. ამ კევიდამ გარდავალს გზა გუდამაყარს. ამის ჩდილოთ არს სტეფან-წმიდა, დაბა კარგი. ამის დასავლით არს გერგეთი, არაგვს იქით კიდესა. ზეით ამისსა არს, მუინვარის კალთასა ზედა, მონასტერი სამეხისა, გუნბათიანი, მცხეთის სამკაულის სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯუარი, შვენიერ-ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მუინვარის კლდესა შინა არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი, ფრიად მაღალსა კლდესა,

და უწოდებენ ბეთლემსა, გარნა საჭიროდ ასავალი არს: რამეთუ არს ჯაქვი რკინისა გადმოკიდებული ქვაბიდამ და მით აღვლენ. იტყვიან, უფლის აკვანსა მუნ და აბრაამის კარავსა, მდგომს უსვეტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაჲცა საკვირველთა. არამედ მე ვდუმებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ. და აწ ცალიერი. გერგეთს ქვეით, ჩდილოთკენ, დასავლეთიდამ, ერთვის კევი გელათაისა, ძველად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი. ხოლო აწ უწოდებენ გველეთს.

ამ გველეთს ქვეით ერთვის არაგვსვე კევი. სამხრალმოსავლეთიდამ გამოსდის გუდამაყარისა და ძურძუკის კავკასსა. მოდის დასავლეთს ჩდილოს შუა, და არს უშენი. გარდავალს ამ კევიდამ გზა ძურძუკსა და ქისტეთს ძნელი, საჭირო. კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაჲცა. ამ კევს ქვეით დავიწროვდების კევი ესე კლდითა, და აქა არს ციხე დავითისა, არაგვის აღმოსავლით კლდესა ზედა, აღმაშენებელის აღშენებული. ამას ქვეით არს დაჩიქლა, არაგვის აღმოსავლით კლდესა ზედა, ში მეფის მირვანის მიერ: შეება კარი და ქმნა სიმეგრე, ხაზართა და ოვსთათვის, რათა უმისოთ ვერლარა ვიდოდნენ (და არს სახელი ესე მომრევი). ამას ქვეით ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან. ხოლო კეობა კევისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთილისა, სელისა, შვრივისა, შთასავალით გველე-

თამდე. არა არს აქა ხილნი, თვინიერ მთის ხილთაჲ
არს კოწახური, მოცხარი, კლდის მერსენი და სხვა-
ნიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ქალათა მრავალ-
ფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა
ყვავილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყენი, რაც ოდე-
ნი ეტევის, მრავალნი. ცხვარი უღუმო. არს აქა
მჯიხვი მრავალი ჯოგად და არჩვი. არს ფრინველი
შურთხი, გლონი *), და ზაფხულს მწყერი ურიცხვი-
იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა
არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდამ.
ჰავეით არს კეთილ მშენი. კაცნი არიან მბრძოლნი,
ძლიერნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი ვითარცა მთიულნი,
განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა. სარწმუნოებით
ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.

ხოლო მდინარე კნისა, ოძის ზეით, ბაზალე-
თისა და ალევის მთის დასავლით, დის და გამოს-
დის ქნოლოს ქამურის საშუალს კავკასს; ქარჩოხამდე
დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს ქვეით სამხრით, გაივ-
ლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს. ხოლო ოძის
ზეით არს მონასტერი სოფა, უგუნბათო, დიდ-შენი კე-
თილად, და აწ ცარიელი. მის ჩდილოთ არს მცირე
ქალაქი ასაღგორი. მსახლობელნი არიან სომეხნი
და სასახლე კნის ერისთვისა. მას ზეით, კნის და-
სავლით კიდესა ზედა, არს ციხე დაბასა წირქაღს.

*) ვ.: გნოლი

ამის სამხრით, ბოლსა და ახალდაბას შუა, არს ახალ-
დაბის ციხე ამილახორისა. წირქვალს ზეით, ჩდი-
ლოთ, არს მონასტერი კახენი, გუნბათიანი, ყან-
ჩიეთს, კეთილად ნაშენი, შევნიერს აღგილს, და აწ
ხუცის სამარ. ჩდილოთ ყანჩიეთისა, ზებეყურის მთის
ძირს, არს ხადის-ციხე, მაგარი. ზებეყურის მთა არს
თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩამო-
ადგების ცხვირად კსანს, დასავლიდამ, და აღმოსავ-
ლეთიდამ ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროებს
კსანს კლდითა. ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე, კსანი
არს ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ვითარცა
სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს ზეით იწროდამ,
მკიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა სხვანი
მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავე
კლდის ჩდილოთ, საქეგურს, ერთვის კსანსა აღმო-
სავლეთიდამ კევი ალევის მთის გამომდინარე. საქე-
გურის ჩდილოთ არს მონასტერი ლარგვისი, წმიდის
თევდორესი *). აღმოსავლით უდის კსანი, სამხრით
ქურთის-წყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა **),
აწ ხუცის სამარ. აქა ჰყო შანშემ ციხე, არამედ ურ-
გებად თვისად. ***) ამის ჩდილოთ ერთვის კსანს აღ-

*) ვ.: თედორე ტირონისა.

**) ვ.: რომელი გუნბათოვან ჰყო ერისთავმან დავით.

***) ეს შანშე აღბად არის ის შანშე, რომელიც ებრ-
ძოდა თეიმურაზ II-ეს. ქსნის ერისთობა გააუქმა ერეკლე მე-
ფემ 1777 წელს.

მოსავლიდამ ცხრაზმის-კევი. გამოსდის ლომისას, და არს ადგილი ესე მოსავლიანი მთის ალაგთაებრ. და ამ კევს ზეით, ჩდილოთკენ, არს ციხე ქარჩოხისა, კსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამხრით კსანი, და აღმოსავლით კევი ლომისის მთის გამომდინარე, და აღვალს აქედამ გზა ლომისის ეკკლესიასა თანა და შთავალს მთიულეთს. ხოლო ქარჩოხის დასავლით არს კსანსა ზედა ჟამური. აწ მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა არს ციხე ბერცისჲდ წოდებული, კსანსა ზედა და კლდესა ზედა მდგომარე. არამედ მთიულეთსა და ამას შუა არს მთა მარადის თოვლიანი, უტყეო. კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მკარეს ამ მთასა ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მაღალნი და კეთილ ნაშენნი. მოსავლით ვითარცა სხვანნი მთის ადგილნი. ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყვნნი არა ეგოდენ მრავალნი. ხოლო სამხრით ჟამურისა არს მთა განმყოფელი ჭურთისა და ჟამურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. ამ მთის სამკრით არს ჭურთის-კევი, რომლისა წყალი გასდის ამავე მთასა. და სად ერთვის ამ წყალს ცხრაწყაროს წყალი, მუნ ამ ორთა წყალთა შუა, არს ციხე წინ-კაბე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა კევთა უწოდებენ ჭურთას. და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის, მონასტერს, კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველნი, ეგრეთვე კსნის

კევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ქურთა ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ სამთა კეობათანი არიან ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმგზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი ქურდნი, მპარაგნი, მძარცველნი, უსირცხონი.

კვალად ცხრაწყაროს სამკრით არს მთა კსნი-დამ ისროლის-კევის მთამდე მდებარე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ მთას გასდის სამკრით რეხულა, და არს აქა ციხე მცირე, და მას ციხეს ქვეით ქოლოთ-ქვიტკირი. ესეცა არს მთის ალაგთაებრ ვიდრე ზახორამდე. ხოლო კვალად ქურთისა, ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ქვიტკირ-ს დასავლით არს ისროლის-კევი. ბიყრის კევის ზეით არს მამული კსნისა. ეს მდინარე არს მეჯვდა. გამოსდის ჟამურის მთასა, დის სამკრით დაბის მეჯვდამდე, ჟამურის მთის კალთასა არს აშატურთ-კარა და ციხე. ხოლო განყოფს ამ კეობასა, ქოლოთ-ქვიტკირს და ჟამურს, მთა კარგულსა, მდებარე ჩდილოდამ სამკრით, ტყიანი და ნადირიანი. აშატურთ-კარს ქვემოთ ერავის მეჯვდას, დასავლიდამ, მერის-კევი. გამოსდის ბენდერის მთას. ხოლო ამ კევის სამკრით, მახსინდამ, წარივლის მთა ტყიანი და ნადირიანი, ორბოძლის მთამდე. ხოლო ორბოძალი არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორბოძალსა ზედა არს ბალახი. უკეთუ მოძოოს არა მუ-

ნებურმან ცხენმან, მასვე წამს მოჰკლავს, ეგრეთვე თივაცა მისი მოაკუდინებს. და არს ესე ბალახი ამ მთებთა ზედა ყოველგან მრავალი. და მივალს ესე ორბოძალი ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს კევს ქვეით ერთვის მეჯვდას ბიყრის-კევი აღმოსავლიდამ. გამოსდის უსანეთს. და ამ ბიყარს ზეით არს ისროლის-კევი, ვითარცა სხვანი ამ მკრის მთის ადგილნი, იწრო, ტყიანი და მწირი. ხოლო კვალად ორბოძლის მთის სამკრით არს მთის კალთასა შინა, იკორთას, მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნაშენი, კარგს ადგილს. ზის არქიმანდრიტი. ამ მთის სამხრით კერძს, ჯარიაშენიდამ ვანათამდე, უწოდებენ გკერდის-ძაწს, და არს ადგილი ესე ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი. ბრინჯ-ბანბას გარდა, ყოველნი სცენდების ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერეთ ქართლისა. არამედ ღვინო აქაური თხელი და მომჟავო, გარნა საამო სასმელად.

ხოლო ისროლის-კევის და ჟამურის დასავლით არს პატარა-ლიახვის კეობა. ამათ განჰყოფს მთა ბენდერისა, წიფორისა და ქნოლოსი. მდებარებენ მთანი ესენი ჩდილოდამ სამხრით, კავკასილამ. ამ მთებს უძევს აღმოსავლით ისროლის კევი, ქურთა და ჟამური, და' აელით, პატარა-ლიახვი. გამოსდის პატარა-ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მოდის ფოტრისამდე სამხრეთად, მერმე, საცხენის ქვემოთამდე, დასავლეთად, მერმე კიდევ სამხრით. ხოლო ვანახოს

ერთვის დასავლიდამ ლიახვს კევი გერისა. გამოსდის მშხლების მთას და დის სამხრით. ამას ზედა მსახლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოსა. ხოლო ვანათს, საცხენისსა და ბელოტს ზეით ერთვის ფოტრისის-კევი, ღრმა და კლდიანი, ძნიად განსავალი. გამოსდის მერისა და შუა-ცხვირის მთას. შუაცხვრს მსახლობელნი არიან ოსნი. ამ ფოტრისას კევს ზეით არს აწერის კევი. აქ აღაშენა შანშემ ციხე, სიმაგრედ თვისად. არამედ ექმნა გალიად, რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედა-წული მისი მუნიდამ. მას ზეით მოერთვის კევი შანბიანისა ლიახვს, აღმოსავლიდამ. გამოსდის ქამურის მთას და დის დასავლეთად. ამ კევს ზეით ერთვის ლიახვს კევი ჩაბარუხეთისა. გამოსდის გერის მთას. დის აღმოსავლით, ერთვის ლიახვს დასავლიდამ. ამ ლიახვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ციხე ბეუჩოსი. ამ ციხეს ზეით არს ქნოღო, სამ კეობად, აღმოსავლიდამ, ჩდილოდამ და დასავლით, ჩდილოდ შუადამ. ხოლო ტბა ქნოლოსი არს მცირე, რომელსა სდის ლიახვი. ამ ტბიდამ ვანათამდე არს ლიახვის კეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა დავსწერეთ მთის კეენი, და სივიწროვით ესე უფრო მწირი, არამედ აწერის-კევს ზეით არიან მოსახლენი ოსნი სულიად.

ხოლო კვალად ქნოლოს ჩდილოთ კერძო არს მთა დიდი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს

მადრან-დეალეთი, და იმზღვრების ეს მადრან-დეალეთი: აღმოსავლეთით, კავკასით მთიულეთსა და მადრან-დეალეთს შუათითა, სამხრით, კავკასით ქნოლო-მადრან-დეალეთის შორისით, ჩდილოთ კავკასით და მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზახხსა და მადრან-დეალეთის შორისით, დასავლით, მთით ჩამოსულით კავკასილამ ჟბასა და მადრან-დეალეთის შორისით. აქ მადრან-დეალეთს გამოსდის დიდი ლიახვი თრუსოს და ზახხის კავკასსა, და დის სამხრეთს და დასავლეთს შუა. და არს მადრან-დეალეთი სამ კეობა, მოსავლით ვათარცა ამ მხრის მთის აღვილნი დავსწერეთ. მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო კსნის მამულნი, რომელნი დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთითა, კლდითა და ტყითა. არს მთანი შემკობილნი ყვავილითა და ბალახითა. კაცნი ჰგონე ვითარცა არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. ამ მთის აღვილებთა შინა, რომელნი აღვსწერენით, დიან წყარონი ფრიად ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საკმლის მომდნობნი და მომნელებელნი, და სმენ მუნებურნი, უწოდებენ ვეძას, პირუტყვთ შემრგო, გამასუქებელნი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ აღვილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლახნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინათგან მტერთაგან ბართა შინა კაცნი შემცირებულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს-

თასა დავსწერეთ მის ადგილს, ოსეთის აღწერასა შინა.

ვიწყებთ მეორეს სასპასპეტოს მემარჯვენეს, შიდა-ქართლის ნაკვეთსა, რომელი არს აწის ზემოქართლი. ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დავსწერეთ ხაზი კასპიდამ წარსრული ჩდილოს, გამქრელი წლევისა, შავ-ტყისა, და მისრული კსნის კიდემდე და ბოლომდე; სამხრით, მდინარე მტკვარი, ჩდილოთ; რომელი დავსწერეთ კსნის მამულის საზღვარი, და მერმე კავკასი. დასავლით, ძირულას იქითი მთა კოლბეურისა, მცირე, რომელი მიჰყვება ჩდილოთ-კერძ პერანგამდე, მუნიდამ ერწოკუდარამდე, და ესევ მთა კოლბეურისა ქეფინის-კევისა და ამაშუკეთს შუა მიჰყვების სამხრით კერტუჯილამდე, ვერტყვილიდამ ხაზი ჩსკრამელის დაბას ქვაბამდე, და მუნიდამ მახვილოს მთის გამქრელი ჯვირამდე და ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანის ოხოთის მთიდამ მოსდევს მთა დასავლეთად მტკვრის კიდესა, გორის ქალაქამდე, და ეწოდების მთა წლევისა, მერმე კვერნაქი. არს ამ მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი ვიდრე ზეგანამდე. მას ზეით კვერნაქი, უტყეო გორამდე, და სამხრით კერძი სულიად უტყეო, განა ბალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მალალნი და ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი. კლდე ესე აშურიანამდე ვითარცა სარკინეთისა, მერმე თიჩი. ხოლო წლევის მთას გასკრის მდინარე რეხულა, ქო-

ლოთ-ქვიტკვრის ქვეით. დის რეხულა სამხრით, ერთ-
ვის კასპს მტკვარს, ჩდილოდამ. კასპი აღაშენა პირ-
ველად ქალაქი უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო
ქალაქი ყრუმდე, ხოლო აწ არს დაბა დიდი. კასპს
ზეით წლევის მთაში, არს მონასტერი მამეზას, სტე-
ფან-წმიდისა, თათესაგან 13 მამათაგანის ქმნული.
დაფლოულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნაწი-
ლის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდის შიოსას. არამედ
აწ დეკანოზის მიზეზით დაყენებული, და აწ არს
ხუცის სამარ. მას ზეით არს ციხე, სადითგან გამო-
იყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი. ამის ზეით, კორ-
კებთან, ერთვის რეხულას კევი უსის-ტყისა, და გა-
მოსდის მხურვალეთის მთას. ამას ზეით არს რეხუ-
ლას აღმოსავლით სამთავისი, ეკკლესია დიდი, გუნ-
ბათიანი, დიდ-შვენიერად შენებული. ზის ეპისკო-
პოზი, მწყემსი კსნისა და რეხულას კეობისა. ქმნუ-
ლი არს 13 მამათაგანისა ისილორესაგან, და დაფ-
ლოული არს იგი მუნვე. ხოლო სამთავისის ჩდილოთ,
ჭაღას, შენობა დიდი სასახლეთა. ქალის აღმოსავ-
ლით არს ციხე ცსკვილოსისა, მთის ძირსა ზედა, და
წარივლის მთა ესე ჩდილოთ, ზებეყურამდე, და და-
სავლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი.
ქალას ზეით არს დაბა რეხა რომლის გამო იწოდა
მდინარე ესე. ამ რეხის აღმოსავლით არს მონასტე-
რი ქვაბისმანი. ზის წინა-მძღუარი. აქამდენ არს რე-

კის კეობა ხილიან-ვენახიანი და ნაყოფიერი. ამას ზეით ქოლოთ-ქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი.

რეხის დაბის ზეით ერთვის რეხულას კევი წოლდისა, და განჰყოფს ამას მთა წინ-ხსენებული ცხვლოსისა. ჩდილოთ ამ მთის არს წოლდი, სამხრით, ბერშეკეთი, კირბაღი და სხვანი. წოლდის კევი გამოსდის უსანეთის მთას. უსანეთის მთის თხემს არს ეკკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო. ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავლით ზემოთ არს ზასორი, ზახორს ზეით ციხე კაბერი, და ამ ციხეს ზეით ქოლოთ-ქვიტკირი. ხოლო კვალად ქალასა და რეხის დასავლეთად, მხურვალეთს ზეით, არს მთაში მონასტერი კეთილ-ნაშენი, აწ უქმ. ამ მთის მიყოლვით, დასავლეთისაკენ მეჯვდამდე და ვიდრე დიდ ლიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისა მინდორი დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა წალკოტნი, ნიგვზნარნი და ვენახნი მრავალნი, და ირწყვის მინდორი ესე მეჯვდის აღმოსავლეთის მეჯვდის რუთი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი, თვინიერ ბრინჯბანბისა. მთის ძირის დაბნები ეგრეთვე ვენახოვანნი და ხილიანნი, პირუტყვთა სიმრავლე, თვინიერ აქლემისა არს ყოველისავე. ამ ადგილს უწოდებენ სამიღახორასა. კვალად კასპის დასავლით მინდორი მტკვარსა და კვერნაქს შუა არს აშურიანი, უწყლობით უნაყოფო, უფლის-ციხემდე, არამედ ზამთარს ბალახიანი, და იზრდების ცხოვართა, რემათა და

მროწლეთა სიმრავლე, და თბილი ზამთარ. აშური-
ანს ზეით არს უფლას-ცისე, კვერნაქის გამოკიდებუ-
ლის კლდის გორასა ზედა, მტკვრის კიდესა, რომე-
ლი აღაშენა პირველად უფლოს, ძემან ქართლოსი-
სამან, და იყო ქალაქი ჩინგისამდე, აწ არს შემუსვ-
რილი. არამედ შენობა უცხო, კლდისაგან გამოკვე-
თილი. პალატნი დიდ-დიდნი, ქანდაკებული კლდი-
საგანვე. გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფული მტკვრაჲდე,
დიდი. დასავლით აქუს ქარაფი მალალი, და მას ში-
ნა გამოკვეთილნი ქვაბნი მრავალ-დიდნი, არამედ აწ
შეუღალ არს. აქა არს ბუზნი, გამოსული იხილვების
სპა-ლაშქარნი, შუბოსან-მშვილდოსანნი, ცხენოსან-
ნი, გალაშქრებულნი, ნიშვნენ მისნობად და უწო-
დებენ უფლის-ციხეს.

ამის დასავლით არს ქალაქი გორა. ამან სახელი
მოიგო გორისაგან, რომელი აღმოსული არს მუნ
დიდი, ლიახვის მდინარის კიდესა ზედა, და მოსდ-
გამს ამ გორას აღმოსავლით კვერნაქი, ჩდილოთ,
მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რომელი იწო-
დების კვერნაქადვე, სამხრით, მთა ბურეთისა და გო-
რის ჯჳრისა. და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა,
დის მდინარე მტკვარი. ხოლო ქალაქს გორს ჩაუ-
დის დასავლით მდინარე ლიახვი, და მიერთვის ლი-
ახვი მტკვარს, ჩდილოდამ. არამედ არა არს უწყე-
ბული ვისით აღშენდა პირველ. განა ცხოვრებასა წე-
რილ არს: ჳერეკლე კეისარმან უწოდა ტონთიო

(რომელი არს ოქროს მთა), და ჰყო საფლაველად საგანძურთა. არს გორასა ზედა ციხე დიდი. დასავლით არს გვირაბი ჩატანილი ლიახვამდე, ქვიტკირისა, ამის გარმოხვეული ლიახვიდამ ლიახვამდე ქალაქი. 83 მეფემან სვიმონ წარუხენა ოსმალთა და შემუსრა ციხე. 89 მეფის როსტომის მეფობას, აღაშენა შაჰ-სეფიმ კვალად ციხე, და მიერით ეპყრათ ყიზილბაშთა. 94 მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი, შემდგომად დაიპყრეს ურუმთა, მერმე შაჰ-ნადირ დაარღვია ციხე, არამედ დაძალ-ყოფილი ოსმალთა, და ლექთა და ყიზილბაშთაგან, შემცირდა ქალაქიცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკლესიანი კეთილ-შვენიერნიცა, განა ერთა შემუსრეს ოსმალთა, სომხისა. აქა 89 მეფემან როსტომ ქმნა სასახლე ყიზილბაშთა რიგისა, წალკოტ-სავარდითა, დიდი. ავაზანნი წყლიანნი დიდ-დიდნი, შვენიერნი. 94 მეფემან ვახტანგ განაახლა, შემუსრეს ოსმალთა. არამედ არს აღგილი ჰაეითა შვენიერი, წყალი კარგი, გარემოს აქვან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი. ზაფხულ კეთილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი, სანადირო მოუკლებელი ფრინვლითა, თევზითა და სხვითაცა. ხილნი და საზრდელნი მრავალნი, გემოიანნი. მსახლობელნი არიან ქართველნი და სომეხნი, ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი, და დიდის მთქმელნი.

აქ ციხის ძირს ერთვის ლიახვს მეჯვდის მდი-

ნარე. არს ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი. ამიერ და იმიერ დაბნები მრავალნი, თესლთა, მარცვალთა მოსავლით ნაყოფიერი. გორს ზეით, ბერბუკს, ერთვის მეჯვდას ხველნეთის ფშანი. მეჯვდაზედ, იკორთისა და კირბალის მთის ძირს, არს დაბა მეჯვდა, რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე. გორილამ ჩდილოთკენ, მეჯვდას ზეით უსანეთის მთის ძირში, არს მონასტერი წმიდის თეკლორკისი, აწ ხუცის სამარ. ამას ზეით არს მონასტერი მეჯვდის მდინარის დასავლეთად მთის ძირში, ბიეთს, მონასტერი კეთილშეენიერს აღგილს. ამას უდის კევი გამომდინარე მერის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას დასავლილდამ. უზის ბიეთს წინაძღვარი. ბიეთს ზეით არს კევი მახისისა. აქამომდე კეობა მეჯვდა ვენახოვანი, ხილოვანი, მოსავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის კევი, ვითარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გორილამ ლიახვის მდინარის სიგრძე არს მალრან-ღვალეთამდე და დის მალრან-ღვალეთილდამ, აღმოსავლეთილდამ დასავლეთად, მუგუთამდე, მუგუთილდამ დის სამხრით გორამდე, და გორს მცირეთ ქვემოთ მიერთვის მტკვარს ჩდილოლდამ. არამედ არს მდინარე ლიახვი სარგებლიანი, მრწყველი ველთა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რიყიანი, და კმოვანი, სასმელად შემრგო და გემოიანი, მარადის ცივი, განა ვერ განჰყინავს ზამთარს სიჩქარისათვის. თევზნი მრავალნი. რომელნი ველნი

ორწყვიან ლიახვითა, პური მისი არს ყოველი ქართ-
ლისათა უმჯობესი, და გემოიანი და სპეტაკი. გორს
ზეით ლიახვს ერთვის გორასავე ქალისა და ნაქარ-
მაგევის წყალნი. ნაჭარმაგეკი იყო სადგური მეფეთა
და კეთილ სანადირო, და აწ კარაგუთად წოდვილი,
ადგილი ტურთა, ქალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი,
ფრინვლიანი. არამედ ამ გორს ზეით არღა-რა არს
კაკაბი, გარნა მცირედთა ადგილებთა თუ მოიპოე-
ბის. გორს ზეით, კარალეთის პირის-პირ, ლიახვის
დასავლით, რუასის მთის ძირს, არს თედო წმიდა.
მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს
ვარიანის ფშანი და ახალდაბისა. ამ ფშანსა შინა
იპყრობის კალმახი ყვითელი და ფრიაღ კარგი. ვარი-
ანს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდან პატარა-
ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა აჰას შერთულო. ვანა-
თამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნეხიანი ჭ მრწყე-
ლი ველთა გორს ზეითისა, მეჯვდის მდინარისა ჭ პა-
ტარა-ლიახვის შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შერთულს
ზეით არს ეკკლესია არბო-წმიდისა *), სასწაულთ-
მოქმედი. პატარა-ლიახვის კიდებზე, დასავლით, ამ არ-
ბო-წმიდის ზეით, ერთვის პატარა-ლიახვს, აღმოსავ-
ლეთიდან მერის-კევი, ამ კევზე, აღმოსავლით, არს

*) ვ. არბო წმიდის გიორგისა. ვკონებ აქა ტუილსა
წამებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღშენე-
ბულსა და სასწაულსაჲ მის მიერ (აბოქ786 წ.)

ორბოძლის მთის კალთასა ზედა კულბითს ციხე . კულბითს ქვეით მოერთვის ამ კევს ლაფაჩების კევი . გამოსდის ორბოძალს . ამ კევს ერთვის სნეკვის კევი . გამოსდის სნეკვისავე, ზე არს სნეკვი ზე ლაფაჩებმა, და მერმე ქსნისავე . ამ მერის კევის ზევით ჩდილოთ კერძ, არს ჯანათა, პატარა-ლიახვის კიდესა .

მალლა გორასა ზედა არს ციხე სნეკვიდამ წარ- მოსულს მცირეს მთასა ზედა . ესე მთა განჰყოფს კულბითს ვანათამდე სოულეზსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატარა-ლიახვს და მიადგების ორბო- ძალს . ჩდილოთ უდის პატარა-ლიახვი, სამხრით აქუს კულბითი და ვანათი *) . ჯანათის ციხე შემუსრვილი . განაახლა შანშემ . შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა . ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მალალი, ქარა- ფოვანი, მკვერეტი ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი . ხოლო კვალად შერთულს ზევით, დიდს-ლიახვზედ, არს მეღვრეკისს მონასტერი . უგუნბათო, უზის წინამძღვარი . დასავლით მეღვრე- კისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნიჭოზს ეკკლესია ღუ- თაებისა, დიდი, გუნბათიანი, აღაშენა გორგოსალ და დადვა მას შინა გუამი წმიდისა რაქდენისა . მანვე, გორგასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკო-

*) ვ. ხოლო აქა ბელოთს, კეთილ-ჰავეისათვის, ქნა სა- სასახლე ქსნის ერისთვის ძემ ყულარ-ალასმა გიორგიმ საყოფე- ლად თვისად

პოზი; ზის დღესაც მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა, და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდ-შენი, კეთილს ადგილს, შვენიერი *). ამ ნიქოზის ჩდილოთ, დიდის-ლიახვის კიდებედ, არს მცირე ქალაქი ქცხილჯანი, კეთილ-პაოვანი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. გარემოს წალკოტოვან-ვენახოვანი **), საზრდლით მადლარი. ლიახვს გაღმა, აღმოსავლეთით ქცხილვანისა, ასტყდების მთა-ტყიანი, და ეს მთა მიჰყვების ჩდილოთკენ მშხლებამდე. ამ მთის ძირს, ქცხილვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისკენ, არს ერკლესციხე, და ეკლესია მას შინა წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას, არს ციხე მცირე სხვა. ამ ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გერის კეცსა ღ დიდს-ლიახვსა. კვალად ერედვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა არს, ქრცხილვანი-საკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, კარვს ადგილსა და შვენიერსა, სება-წმიდა, დიდ-ნაშენი, და აწ ხუცის სამარ. მის ზეთ, ამავე მთაში, არს აღმოსავლისაკენ უდაბნო, მაღალს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი ეკლესიით. ძეს მოწესე მკუდარი, დღემდე მოუშლელი ***), კუბოლა შინა კლდისასა,

*) ვ. ი დიდშენიერი.

**) ვ.: წალკოტოვან-ვენახოვან-ნიგუზნარიანი.

***) ვ. ი მოწესე ვინმე მკუდარი, დღემდე დაუშლელი.

ანათორითა. აქა არს კარკაღი *), სადაცა ზამთარ დნე-
ბის თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმარო-
ბენ ზაფხულ. **)

კვალად ქრცხილვანს ზეით არს, ლიახვის და-
სავლით, თამარაშენი, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი
სომეხნი, ურიანი და ქართველნი. თამარშენს ზეით
ერთვის თირაის მონასტრის კევი. ამ ხევზედ, გორის
ძირს, არს აჩაბეთი, სასახლე და ციხე მეფეთა. ამის
დასავლით არს, მთაში, თირაის-მონასტერი, უგუნბა-
თო, არამედ ფრიად კეთილ-შენი, კეთილს აღვილს.
ზის წინა-მძღვარი. აჩაბეთის ზეით, კეხვს, არს, მთის
კალთას, ციხე კეხვისა. და მთა ესე ასტყდების და-
სავლეთის კერძოთ ქრცხილვანიდამ, და წარმოივ-
ლის ჩდილოთ, და კეხვს ზეით მოვიწროვდების კლდი-
თა, და მერმე წარვალს დასავლით და მიადგების პე-
რანგის წარმოსრულს წონასა და ფაწას შორისს მთა-
სა, და კვალად ქრცხილვანიდამ წარვალს დასავლით
და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხვს ზეით მოვიწ-
როებულსა ზედა არს კიდი სვერისაკენ გამსვლელი-
და ამ კიდს ქვეით ხიდთა მუსრავს ლიახვი მტკიცე-
საცა. და გორიდამ სვერამდე არიან, ლიახვის იმიერ
და ამიერ, დაბნები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს
ღვინო თხელი და მომჟაო, სასმელად მშვენნი.

*) ვ.: კრკნალი.

**) ვ.: ზაფხულით ყინულად.

კებვის აღმოსავლეთიდან ლიახვს ერთვის კევი სვერსა და ქემერტსა შუა. ჩამოვარდების ჩდილოდამ. გამოსდის ამისა და გერის შორისს მთას. ამ მთის თხემზედ არს ეკლესია სპარსის-წმიდის-გიორგისა, და არს ხატი დიდი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სასწაულიანი. კვალად სვერიდამ წარივლის მთა ტყიანი ჩდილოთ, და სადაცა მოდრკების ლიახვი, მოდრკების მთა ესეცა, და წარივლის აღმოსავლით და მიადგების გერის მთასა. სვერიდამ ხიდს ზეით ჩამოვარდების ითრაფულა დასავლეთიდან და მიერთვის ლიახვს. ამას ზეით, გუფოას არს ნაციხვარი. გუფთას ზეით მოერთვის ლიახვს მდინარე ფაწა. გამოსდის ერწოსა და ამას შუათს მთას, მდის აღმოსავლეთად. და ამ კევს მოერთვის სხვა კევი სამხრიდამ. გამოსდის მასვე მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ კევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას პატარა-ჯავის კევი. გამოსდის დვალთ გორასა. ამას ზეით ერთვის ფაწას ხოხოს კევი. ხოხოს კევს ზეით ფაწასვე მოერთვის ქეშელთის კევი. და სდიან ეს კეენი დვალთ გორასა. ხოლო პატარა-ჯავასა და ხწვეს *) შუა არს მთა ტყიანი დვალთ გორიდან ფაწა²დე სამხრით მდებარე. ფაწის კევის შესართავს ზეით არს სკლეპი და ჭაკა. ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს დასავლეთიდან ხწვის კევი. სდის დვალთ გორასა.

ხწვის პირის-პირ, ლი.ხვს გაღმა, კიდურს, არს

*) ვ. ხწვეს.

მიწა სასუნებელი, და უდის სუნი ფრიად ძნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილასა სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა. ხწვეს ზეთ ერთვის კევი მუგუთისა ლიახვს, დასავლიდამ, და გამოსდის დვალთ გორასა. აქ აღაშენა ციხე მაჩაბელმან, შემუსრეს ურუმთა, რომელი იყო შალალს კლდესა ზედა. მცირეთ ამ მუგუთს ზეთ მოდრკების ლიახვი და მოერთვის მუნ კევი კოშკისა. მას ზეთ მიერთვის ლიახვს როკის კევი. როკას ზეთ მიერთვის ლიახვსვე ბეის კევი. და სდიან ეს კევი დვალთ გორასა და დიან სამხრეთად. ხოლო ბეის კევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კავკასი, და გარდავალს ეზა ზამთრისა და ზაფხულისა ზახას და ჯვალეს. კვალად ლიახვს ერთვის ბეას *) ზეთ, სამხრიდამ, მშხლების კევი, და გამოსდის გერის მთას. და ამას ზეთ არს მაღრან-ჯვალეთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არამედ სვერს ზეთ რომელი ლიახვის კეობა აღვსწერეთ, არს უვენახო, უხილო, მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი. მოსავლით მთის ალაგებრი, და პირუტყვითაცა ეგრეთი. ხოლო ქრცხილვანის დასავლით არს, წინ-ხსენებულის მთის ძირს, თახრკვის-კევი. გამოსდის ძარს, დის სამხრით, არამედ მინდორად ვერლარა დის. ტბეთს ზეთ არს

*) ბეა მეგრულად მზე.

ნაციხარი. ამას ზეით ითხრების ქვა შავი დუღეთს *); ამ ქვით ბურვენ ეკკლესიებთა, სიბრტყისა და სიმსუბუქისათვის. განა არიან ქრცხილვანის კეობის კაცნი შვენნიერ-ჰაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მღევარნი, ამაყნი, ერთგულნი. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი, და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად გორის დასავლით არს მთა რუისისა, ტინის-ხილით, თედო წმიდით სასირეთამდე და მტკვრამდე, მცირე ადგილს ტყიანი, საკნავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად, უწყლო, და ადგილ-ადგილს დის წყარონი მცირენი. მტკვრის პირად ღრატოიან-კლდიანი; და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კიდესა ზედა, არს ურბნისი: ალაშენა ქალაქი უფლოს, ძემან ქართლოსისამან, და რყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ არს ეკკლესია დიდი, უგუნბ თო, ზის ეპისკოპოზი მწყემსი დიდის-ლიახვისა და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსრვილი ალაშენა და განაახლა 94 მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხატი მისი წმიდის სტეფანე პირველ-მოწამისა, მოზღუდა ქვიტკირითა. ურბნისის დასავლით, დუდეთს, დის წყარო ფრიად დიდი, კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჰყინავს. სამხრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდ-შენი რუისი და ეკკლესია ლჷთა-

*) დუღი მეგრულ გამოთქმით აღნიშნავს თავს.

ებისა, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამავ რუისისა, ზეთის ქართლისა ლიხ-ტაშის-კარამდე, და აწ ესევ მწყის კეობასა და სადგერს*), ვინათგან მაწყვერელი აღარა არს. შემუსრა ლანგთემურ, აღაშენა ეკლესია ესე 76 მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად კვალად განაახლა და შეამკო 89 დედოფალმან მარიაჲ. და ამ რუისის მთის სამხრეთის მინდორი, ნიქოზამდე და ლიახვ დვანის-წყალამდე, ირწყვის ორის ლიახვის რუთი თამარ მეფის ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი. ხოლო ხალთვისის რუ განაახლა 90 მეფემან ვახტანგ, არამედ აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თვინიერ წყაროსა ერთისა, რომელი არს ეკლესიასა თანა. არამედ სცხოვრებენ მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გამოსდის თირის მონასტრიდამ წარსრულს მთას, დის ჩდილოდამ სამხრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით, არს ბრეტს მონასტერი უგუნბათო, რომელი ქმნა პიროს

*) ვ. მწყისა და ხეობასა და სადგერს... არამედ უმწყისოდ ხეობა მისცა ურბნელ ეპისკოპოზსა, სამწყისოს სიმციროსთვის, კათალიკოზ - პატრიარქმა ბატონისშვილმან დომენტიმ, ოდეს მოაწია კოსტანტინეპოლიდამ ქართლს ქრისტეს აქეთ 1741 წელს.

13 მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგიცა მუნვე-
არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ
ასტყდების მთა კვერნაქი, და მივალს ფცის წყლამ-
დე, რომელსა ეწოდა ცეცხლის-ჯვარი. წვერს ქვეით,
აწადეთს, არს ქა მარიამული, რომელი ჰკურნებს ბრა-
ზიანის ნაკბენს სმითა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის
დასავლით კიდესა არს ღირბს მონასტერი, სადა ზის
არქიმანდრიტი იერუსილიმის ჯვარის მონასტრისა.
არამედ მეფენი ქართლისანი დასმენ ქართველთა და
ყოველს საქართველოსა შინა არს მამული მისი, და
ჰფლობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად იერუ-
სალიმს. ამას ზეით, დჰანს, ამ წყალს ერთვის კევი
ქოლიბურისა. ამ კევს ზეით ერთვის ამ წყალს კევი
წუნარისა. წუნარს არს ეკლესია გუნბათიანი, აწ
უქმი. წუნარის კევს ზეით არს ეკლესია გრკნეთს.
დგანან მთა-წმიდის მონაზონნი ბერძენნი. აქ ამ
წყალს მოერთვის დასავლეთიდან ნულის კევი. არს
ნულს ციხე. ამ კევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდამ
ყორნისის კევი, გამოსდის ძარის მთას. ყორნასს
არს ქვაბნი კლდისანი და კოშკოვანი, განა შემუს-
რეს ლეკთა. ყორნის ზეით, წორბასს, ერთვის ამ
წყალს ხტანის კევი. წორბისს ზეით, ამ წყალზედ,
მთასა შინა, არს ციხე საქართლას, მაგარი. არამედ
კეობა დვანისა არს ვენახოვანი, ხილიანი, მარცვ-
ლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

დვანის წყლის დასავლით არს ფცის წყალი,

და დის ლოხვის *)-პერანგას მთათაგან, მოდის სამხრით და მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა მტკვრისასა არს ჭკენა ტკოცა, მას ზეით ბერძენაული. ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს ტკოცის კევი დასავლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ წყალს მოერთვის აღმოსავლიდამ ლოდეთის კევი, სდის ლებეურის მთას. ამას ზეით, აკლეკს, მოერთვის ამ წყალს დასავლიდამ ბრედის წყალი. არს ბრეძას მცირე ციხე. გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამხრით ბრეძამდე, მერმე აღმოსავლით. აბანოს ერთვის ამ წყალს წალულის წყალი, და ბრეძას მოერთვის აბანოს წყალი. ეს გამოსდის მშვლდაურის მთას, მოერთვიან ორნივ ბრედის წყალს დასავლეთიდამ. აბანოს დის თბილი წყალი. ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა და ბუგრსა მუწუკსა. ბრედის ჩდილოთ არს ეკკლესია ატოცს, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. ავლევს ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს ოქონას მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს. რამეთუ ძვრისაგან წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ, და არა დაირღვევის, ადგილსა შვენნიერს წყაროიანსა. აქ არს ნიგოზი. გასტეხო რა, ნებალი მისი არს ნახევარი ნიგოზი, და ნახევარი თბილი. დასავლით მეტეხისა და ფცის წყლისა არს თადვას ჯვარის მონასტერი, რომელი აღაშენა ასულმან აღმაშენებელი-

*) ვ. ლოხის.

სამან თამარ, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერი, კეთილად
ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუ-
ცის სამარს. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძაღინა. აქა არს
ლითონი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათვის
დაუტევეს. აქავ, მინდორის *) კიდეს არს მუხხაური,
მოსახლენი არიან ურიანი და სომეხნი ვაქარნი. მუ-
ხაურის ბოლოს ეყრების ფცის წყალს ხტანის კევი.
ძაღინას არს ციხე და სასახლე, ხოლო ფცისა და
ღვანის წყალს ჰყოფს მთა ლებეური, რომელი ასტყ-
დების დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე, სამხ-
რიდამ ჩდილოთ, ტყიანი და ნადირიანი. მუხაურს
ზეით არს მონასტერი ფცისა და ოჟორის წყალ-შუა,
წოდებული ოჟორისა, უგუნბათო, შემკობილს აღ-
გილს, და აწ ხუცის ამარად. ხტანის ზეით არს ეკე-
ლესია მთასა შინა, წოდებული გომართა, აწ ცარიე-
ლი. მუნიდამ წარვალს გზა ლოხოისის მთასა ზედა
და პერანგის მთასა ზედა, გარდავალს იმერეთის ქა-
ლას შინა.

ხოლო ფცის წყლის დასავლით არს აღის წყა-
ლი. გამოღდის ლიხის მთას, მოდის სამხრით, ერთ-
ვის მტკვარს სამხრიდამ. ამის შესართავთან არს და-
ლაღულა. ამ მტკვრის კიდეზედ, სამხრით, არს სომა-
ნეთი. ამ სომანეთის სამხრით არს ვაჟა. ვაყას ზეით
ნაბასტევი და ნაციხვარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკო-

*) ვ.: მდინარის.

ცას შუა არს მოხისი, დაბა დიდი, ცეცხლის-ჯვრის მთის ძირს, და ამისი მინდორი მტკვრამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოველითა მარცვლითა, ნაბახტევს ზეით ერთვის აღის წყალს ბრილის წყალი. დის ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვლს. აქ ბჭაფს ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათვის. ბრილის წყლის შესართავს ზეით არს აღის წყალზედ დასავლით კიდესა ზედა აღი, ქალაქი მცირე. მსახლობელნი არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-შემოდგომას ქყვაპიან-ტალახიანი, ზამთარ ცივი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით კეთილი, მხიარული. აღს ზეით არს ლიხის მთის კალთას ციხე აღისა. ციხეს უკან არს სოფელი უწლგვი, მთაში. აქ აკეთებენ ქურსა ღვინისასა, კეთილსა, ყოველითა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზეით ერთვის აღმოსავლიდამ აღის წყალს ქერათ-კევის-კევი, არამედ უშენობო. ამ კევის ზეით არს მონასტერი უღუმბას, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამააგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელი მუნვე. ზის წინა-მძღვარი.

ხოლო კვალად აღის წყლის დასავლეთით არს წყალი სურამისა. გამოსდის ლიხის მთას, მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, ოსიაურის ზეით. აქა არს ქალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არამედ განჰკათა 94 მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნები. ოსიაურს ზეით, ხაშურს, ერთვის სურამის

წყალს ქემერტის წყალი აღმოსავლიდამ. გამოსდის ლიხის მთას. ამ კევის შესართავის დასავლით, შინდაჩას დასავლით, არს სურამი, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს საშუაღს ციხე, მალაღს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს ჰავითა მშენი და მხიარული. სურამს ზეით, სამხრიდამ, მოერთვის ამ წყალს უთხვის კევი. მას ზეით არს იტრას მონასტერი ყოვლად-წმიდისა უგუნბათო, დიდ-შენი, აწ ხუცის ამარად. სურამის ბეკმიდამ ასტყდების მალაღი გორა, მდებარებს დასავლით წიფამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამხრით არს ბეკამი, ტეპერი, ვიდრე შოლამდე, ჩდილოთ, სურამის კეობისა. შოღის მდინარე გამოსდის ლიხის მთას, მდის აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ. შოღის-პირიღამ გაიტანა 94 მეფემან ვახტანგ რუ. რამეთუ იყო მინღორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვიღნი, და სმენ პირუტყენი. შოღის-პირის დასავლით, შოღისაღ კიდეზედ, არს ქვიშეთი, ზაფხულს ჰავით, ამო, შვენიერი, ზამთარ ცივი, ქარიანი, საჰირო. ქვიშეთის ზეით, შოღაზედ არს ცხის-პირს ციხე. ქვიშეთის სამხრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, დაბა ტაშის-კარი. და ლიხის მდინარეს აქეთ, ტაშის-კარამდე, რომელნიცა მდინარე-კევი ავღსწერენით, უწოდებენ, თვინიერ შოღისა, ფრონეთა. ამ ფრონეთა შინა შემოვალს წყალ-დიღობას მჩავღლი კაპოეტნი, იქმნების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-

ცოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ კალმახნი ფრიადი და გემოიანნი. არამედ გორს ზეითნი ადგილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანბისა, ვენახით, ხილით ჭ ყოვლითა მარცვლითა. აკეთებენ მცირედს აბრეშუმსაცა, პირუტყვი მრავალნი, აქლემს გარდა, ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღვსწერეთ სომხით-საბარათიანოსა, ზამთრისათვის. რამეთუ არს სამ თვე თოვლი, და ზაფხულს ვერ სთიბენ თივას, სახნავთ გამო მიწათა და მთათა შინა მცირეთა, არა საკმაოთა. ჰავითა მშვენი და ამო, სასმელი და საკმელი აქაური უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთაგან. კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემმართველნი, მხიარულნი, უხვნი, სტუმართ-მოყვარენი. ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დავსწერენით. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო კვალად სუ^აამის დასავლით, ლიხის მთის საშუალსა შინა, არს დაბა ფონა. ამ ფონას გასდის ჩხერიმელის მდინარე, და მიდის დასავლეთ-სამხრეთ შუა, მეზოძირის *) ზეითამდე. მას ქვეით, დაბის ქვაბამდე, არს ქართლისა; მეზოძირს ზეით ამ ჩხერიმელას ერთვის კევი ჩდილისა. ამ ჩდილის კევს ერთვის კევი ნუნისისა, სამხრიდამ, ამისა და კეობის შუას

*) მეზოძირი ანუ ნეზოძირი აღნიშნავს ისეთს ადგილს, საცა მრავალნი გზანი ერთად შეკრებიან.

მთის გამომდინარე. ჩდილის კევი გამოსდის მცირეს ღიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა. ნუნაის არს ეკლესია მონასტერი შვენიერი, შვენიერს ადგილს, უზის წინამძღვარი. ხოლო კევნი ესენი არიან ვენახოვანნი, ხილიანნი.

კვალად ფონას ზეთ და სურამის დასავლით, ღიხის მთას გასდის კეფინის-კევის წყალი, და მიერთვის ძირულას აღმოსავლეთიდან, ხოლო ძირულა გამოსდის მთასა პერანგას, და დის ლოდორამდე სამხრით, და მუნიდამ მომგრგვალვით დასავლეთად. არამედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და უწოდებენ ვერტყვილიდამ ნადაბურდამდე *) კეფინის-კევისა. და მას ზეთი **) არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ მიხმული აქუს იმერთაგან. განა აძლევენ ცვილისა, ზეთისა და საკლმის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთვის სამხრიდამ ვერტყვილისავე კევი. ხოლო ვერტყვილას და ამაშუკეთს შუა არს მცირე მთა, მისრული კოლბეურის მთამდე, და ესე არს საზღვარი ქართლიმერთა, აწინდელი. ამ ვერტყვილის კევს ზეთი ერთვის ძირულას ბეინევის-კევი. აქა არს სამხრით მონასტერი გესაძანა, გუნბათიანი, კეთილ-შენი, საწინამძღვრო. მას ზეთი კევი გრიგაღუთასა ერთვის მი-

*) ვ. ნადაბურამდე.

**) ვ.: არს სამწყსოდ კათალიკოზისა და ულუმბის მონასტრისა მცირედ შეწირულობა.

რულას, მას ზეით კეფინის-კევის წკალს ერთვის კევის ჯვრის-კევი. მას ზეით ამასვე ერთვის კევი წაქვისა. და კევი ესენი ყოველნი სამხრეთიდან ერთვიან, გამომდინარე ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა და კეფინის-კევის შუა მთიდან. და არს კეობა ესე კეფინის-კევი მოსავლიანი, ხილიანი. ქართლისაგან მეტი არს აქა ღომი, ხურმა, წაბლი. რომელი მთას იქითი დავსწერეთ, ქვიშხეთის დასავლით, იგინიცა ესრეთვე ჰგონე. არს ცხოვარი უდუმო, სთესვენ სიმინდსა მრავალსა. ხოლო ადგილები ესენი რომელნი ავლსწერენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე ჰგონე, ვითარცა ავლსწეროთ იმერეთი.

ხოლო ტაშის-კარის სამხრით ჩამოვალს დასავლეთით მთა მასკილღოსი ცხვირ-ცხვირად და აღმოსავლიდამ *) ყერძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს მტკვარს კლდითა. აქ მოვიწროებულსა შინა არს განსავალი კარა და კოშკი მას ზედა, ქართლიდამ კეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშის-კარი (ესე არს ქვის კარი). და ამის პირის-პირ, სამხრიდამ, ერთვის მტკვარს სარმანიშვილის კევი. გამოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს ახალდაბა, მცირე ქალაქი. მტკვრის იმიერ ამიერ მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკიცე. ახალ-დაბის სამხრით არს ციხე, მაღალს კლდე-

*) ვ.: აღმოსავლეთად.

სა ზედა, დიდ-ნაშენი და მაგარი. ახალ-დაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ კევი ნეძვისა. გამოს-დის ამასა და მთას-იქით შუას მთას. კვალად ახალ-დაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამხრიდამ კევი ქიმე-რეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის კევს ზეით ერთვის მტკვარს, სამხრიდამვე, კევი კორტა-ნეთისა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთ-ვის მტკვარს ზანაკრჯილის კევი, ამასა და მთას იქი-თის შუას მთიდამ გამომდინარე.

ამ კევს ზეით ერთვის მტკვარს თორის-წყალი, სამხრიდამ. ამ შესართავს სამხრით არს სადგერს ეკკ-ლესია წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორის მდინარე, დასავლით შავ-წყალი. გამოსდის ბაკულიანისა და კოდინის მთასა, და მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ. გომართამდე *) შავ-წყალსა და თორის წყალს უწოდებენ აწ სადგერის-კეობას **) არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუალი. ეკკლესია შემუსრვილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი 94 მე-ფემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორი, მას ზეით ციხის-ჯგარი და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაკენ. კვალად სადგერს

*) ვ.: გომარეთამდე.

**) ვგონებ თორელთა სამთა ამათ ხეობათა, სადგერს, გუჯარეთს და მტკვრის ხეობას, ვინათგან სახელნი და აღვილნი მათნი ეგრეთ წარმოაჩენენ.

ზეით მოერთვის თორის-წყალს სამხრიდამ ბაკულიანის წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე: აქა, თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კიმოთისმანს მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს აღგილს. ზის წინა-მძღვარი. ხოლო ეს სადგერის კეობა არს უკენახო და მოსავლით ვითარცა ავლსწერეთ გუჯარეთის კეობა. ესე სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი მთითა, ნადირითა და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით არს ციხე თორის-წყლის აღმოსავლეთის კედესა ზედა, უზნარანისა, ფრიად მაგარი. ხოლო კვალად ჩდილოდამ კეობაში მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უზნის-კევი, გამომდინარე ამისა და მთას-იქეთის მთის შუადადამ. აქას ზეით, ნუას *), მოერთვის შავ-წყალი. ნუას ზეით, ქალის პირის-პირ, სამხრიდამ მიერთვის მტკვარს დღვაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით არს, მტკვრის კიდესა ზედა, სამხრით, ჰეტრქეს ცისე, ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამხრიდამ მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირის-პირ ციხისა მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი. გამოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ კევთ ზეით არს კობის კევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაე:

*) ნუა სვანურად და აფხაზურად კაცის სახელია.

როვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნაძოვან-
ფიქოვანნი. ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი
შრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ლადოსი და მახვლოს
წამოსული აღმოსავლით ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამ-
ხრით, კოდინიდან წამოსული აღმოსავლეთს ჩდი-
ლოს შუა მთა ამისა და სადგერის კეობის შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი
არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი *), მე-
მარცხენე მუხრანისა, მემარჯვენე ქართლისა მეფის თა-
ნა მყოფი. ტფილისს ზეით მტკვრის სამხრეთისა და
თრიალეთი-ფანავრამდე არს წილი უფლოსისა, მცხე-
თოსის ძისა, და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლე-
ბი შიდა-ქართლს, და ესენი პირველ იყო ერთი სას-
პასპეტო და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზე-
დამხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა, ქართლის
ერისთავი სხვა, კსნისა სხვა. და შემდგომად განყო-
ფისა ესრეთ სამ-სადროშოდ იქმნა, არამედ რაოდენ-
ნი ეკკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ
პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს
თლილის ქვითა ნაშენნი. რამეთუ ყოველნივე თლი-
ლის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან
დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს
ეკკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და
დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, საღაცა

*) ვ. ი. არიან სამნი სასპასპეტონი.

დგას ეკლესია. ხოლო მონასტერნი, რომელნი ცა-
ლიერნი დავსწერენიო, აწ ხუცის სამარად, მაჟულნი
მათნი მიუხვამთ აწ მთავართა ანუ აზნაურთა მათნი
შეწირულობანი, ანუ მეფეთა ხაზრად მოსულნი და-
უსადგურებით მუნ, ჭ ჟამთა ცვლილობითა შერჩო-
მიათ მათ, არღა-რა დაუსვამთ წინა-მძღვარი, და უსაზრ-
დელობითა მონაზონთათა აწ ცარიელნი არიან. კვა-
ლად რომელნი ეკლესიათა აღმაშენებელნი არა მო-
ვიხსენეთ, ვინათგან დავსწერეთ მეფენი ეკლესიათა
მაშენებელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყო-
ველნი, ხოლო ზოგნი მთავართა და ხუროთ-მოძღ-
ვართაგან, ვითარცა ზედვე ეკლესიათა წერილნი
აჩენენ.

სასწავლებელი

ა

- ბლჯაყალა 51 გვერ.
ახპატი 52
აგარაკი 54
ახტალა 54
ალალაჯი 54.
აბოცი 50. 58.
აკაურთა 61
აბრეშუმი 72. 78. 142
ახალდაბა 80
ანჩისხატი 87.
ატენი 95.
აბუხალო 97.
არაგვი 105.
არანისი 109. აკაკი 137
ანანური 109.
ალევი 106. 109 .
აშატურთ-კარი 119
აშურიანი 123. 125.
არადეთი 137
აულევი 138
ბერდუჯი 50. 51.
ბერდიკი 50
ბორჩალუ 51
ბანბაკი 53.
ბალიკი 56
ბენდერი 61.
ბარძიმის მთა 65
ბეშქენაშენი 66.
ბაიდარი 72.
ბირთვისი 75.
ბუელულეთი 75.
ბალახი, რომლისაგან აკეთებენ საპონს 78
ბეთანია 79.
ბობნავი 96
ბურეთი 96. ზესო
ბენისკილეთი 110.
ბახალეთი 110
ბროლი 113
ბელოტი 121.
ბერშოეთი 125 ✓
ბერბუკი 128.
ბიყარი 138. ✓
ბერძენაული 138.
ბრილი 140.
ბეკაძი 141.

- ზომარეთი 64. 100.
გუდარეხი 75
გმირთ-ნაკვეთი 76
გვარჯილა 77.
გელიყარის ხევი 79.
გარდაბანი (აგარანი, ხუ-
ნანი) 80, 81.
გაჩიანი 81.
გარესჯის მთა 82.
გვეძინეთი 97.
გუჯარეთი 100,
გრემის ხევი 100
გუდამყარი 111
გელათი (გველეთი) 115.
გვერდის ძირი 120
გვირაბი 126. 127
გომართა 139.
ღებელა 50
ღბანის ხევი 56
დიდგორი 74. 80.
დურნუკი 77.
დარანნი 77.
დიდუბე (ცხენის ტერ-
ფი) 90.
დიდომი 91.
დოესი 95.
დანახვისი 95.
დვალნი 114
დუღეთი 135.
დვანი 137.
ქიხბო 131
დაღალულა 139.
მრიქალი 54.
ქდანი 65.
ერედვი 131
ერჯევანი 65. 99.
შერე 79.
ვარდისუბანი 69.
ვანათი 79.
ვეძათ, ხევი 109
ვეძა 122.
ვარიანი 129
ვანათი 130.
ვაყა 139.
ზეთი 58, 59, 67.
ზურტაკოტი 62.
ზეთისხილი 71
ზახა 113.
ზახორი 119
ზეგანი 123.
ზეკარი 134.
ჭერეთის საზღვარი 84.
თეკზნი 51.
თაფლი 58. 71.
თრიალეთი 64.
თუთუბო 83.
თეზი 95.
თრუსო 113.
თაგაური 114.
თავეკეთილი 68.
თორის მთა 97.

- თხოვი 107.
ნიმანის ქვა 78.
იზიტუტრუქი 90.
იმერხევი 97.
ირჯანას მთა 58.
იალლუჯა 78.
ძაზრეთი 56.
ქეჩაუთის მთა 59.
კვირიკეს ეკლესია 64.
კლდე კარი 74.
კოეორი (ახეულა) 77.
კაპარი 83.
კლდე ყვითელი 98.
კლდე ფიქალ-ფიქალი 100
კლდე ბრკყინვალე 113.
კოშკნი 118
კავკასი 121
კირბალი 125.ყ
კაუი 140.
კარსნი 104.
ლორე 53.
ლელვარის მთა 54, 56.
ლითონი 55, 58, 61,
94, 116, 139.
ლავეარდი 55.
ლოქი 58.
ლომთა გორა 73.
ლოდი, წვიმის მომგვრე-
ლო 75.
ლილო 90.
ლომეკი (თერგი) 113.
ლეგენდა 115.
ლოფაჩები 130.
ლუკუნი 59.
მტკვარი 49
მადნეული 52, 55
მაშავერი 56
მისხანი 58.
მანგლისი 74.
მარნეული 77.
მეტეხი 88.
მუხათ გვერდი 91
მუხრანი 101.
მისაქციელი 106.
მთიულეთი 111.
მალრან-დვალეთი 113
მოხისი 119
მშვილდაური 138.
მუგუთი 128
მუხაური 139.
მეზობირი 142.
ნაყოფი 51, 52, 53, 57
59.
ნარიანი 65, 101.
ნათლუხი 90.
ნაქულბაქევი 91.
ნიზისი 92.
ნალვარევი 111.
ნაბახტევი 139.
ნეძვის ხევი 145.

ორბეთი 70
ოძისი 106.ჯ
ოხერხიდა 109.
ოსნი 114, 118, 121,
122.
ოჟორა 139.
ოლიაური 140.
პირუტყვნი 52, 57.
პალაკაციო 59.
პური სპეტაკი 129.
ჟამური 116.ს
ჟინენი 109.
რადაბრაგანი 64.
რაზმითის მთა 94.
რუ 57, 73, 83, 91,
95, 96, 98, 106,
107, 136, 141.
ხაგიმი 50.
ხანიანი 52.
სარკინეთი 55, 104.
სომხითი (ხუნანი) 57, 81
სომეხნი 57, 58, 95,
97, 116, 131, 132
საეარღე 60, 90, 127.
საპონაური 67.
სხალნარი 76.
საბარაჯიანი 77.
სონლალული 78.
სკვირეთი (ვერე) 79.
სამშვილღე 81.

სიონი 87.
საბურთალო 91.
სხერტის კალა 94.
საცხენისის მთა 95, 120
საღგერი 99.
საფურღლე 106.
საფერშეთი 109.ს
სასახლე 111, 115 124,
127.
საძეგური 117.ჯ
საამილახორო 125.
საეახტანგო 121.
სვერი 133.
სასირეთი 135.
სომხეთი 139.
სამკურნალო მიწა 134.
სამკურნალო წყალი 54,
60, 67, 76, 80,
95, 99, 137, 138
ტაშირი 56, 57.
ტფილისი 84.
ტანპია 82.
ტორნე 69.
ტანა 95.
ტყვილიანი 106.
ტბეთი 134.ჯ
ტეძერი 141.
შუაბნო 60.
უზნარიანი 67.

ურიანი 95, 97, 131,
132, 134, 140.
141, 144.

უენი 106.

უფლისციხე 126.✓

უწლუვი 140.

შოლადაური 55.

ფინეზაური 60.

ფუნდუკი 63, 73.

ფოტრისი 120.

ფაწა 132.

ძურდვაქარის ხევი 51.

ქცია 55.

ქვა თეთრი 58

წითელი 58,

იამანისა 78,

შავი 135,

ლავეარდი 55.

ქვეშის ციხე 61.

ქვათა ხევი

ქსორისი 107.

ქურთაული 113.

ქვაბნი 115.

ქარხოზი 116.

ქოლოთქვიტყირი 119.

ქნოლო 121.

ქართლი (ხემო) 123.

ქემერტი 133.

ქვენატკოცა 138.

ქვიშხეთი 141.

ღვინო 99, 112, 120.

ღართის კარი 106.

შაიყული 58.

ყვაილი 60.

ყორანთა 61

ყურყუთა 78.

ყარაია 82.

ყარაღაჯი 83.

ყინცივისი 97.

ყელი 113

ყანჩიეთი 117.✓

შულავერი 55.

შოლა 140.

შინდარა

შანბიანი 62.

შარვაშეთი 65.

შინდისი

ჩხიკუთი

ჩოხელთ ხევი 112.

ჩიმი 114.

ჩანგილარი

ცხრაზმა 111, 119.

ცხრაწყარო 119.

ძველნი წიგნნი 53.

ძურძუკი 111.

ძალინა 139.

წალკა 66

წოდორეთი 91.

წედისის მთა 95.

წოლდი 125. ✓

წონა 132.
წორბისი 137.
წიფა 141.
ჭოქკანა 50.
კაპალა 55.
კიქიანი 68.
კვარები 99.
კურთა 117.
კურაის კეთება 140
კართალი 110.
ხუნანი 54.

ხოეორნა 54.
ხოშგერმა 78.
ხოხოზი 83, 94, 99, 106.
ხოვლე. 94.
ხვედურეთი 97.
ხიდარი 109.
ხევი 111, 113.
ხაშური 140.
ჯამგამის მთა 95.
ჯარიაშენი 120.
ჯაუა 133.

ბ

ა) საზღვარნი:

ბერდუჯისა 50.
ბანზაკისა და სომხითისა
53, 58.
რანისა 53.
დბანისისა 59.
გარდაბანისა 81.
რუსთაეისა 82.
კუხეთისა და სერეთისა
84.
მუხრანისა 101.
ქართლ-კახეთისა 105.
ქსნისა 109.

კეხეთისა 59.
ლუკუნისა 59.
კვირიკეთისა 62.
თაგაურისა 114.
მალრან-დვალეთისა 122.
ზემო-ქართლისა 123.

ბ) მთანი:

აბოცისა 50.
ლეღვარისა 54.
ლოქისა 56.
ირჯანისა 58.
ალაბაბასი 59.

შანბიანისა 62.
ლაკვისა 64.
ბენდერისა 64.
ერჯევნისა 65, 99.
შარვაშეთი'ა 65.
ბარძიპისა 65.
თავკვეთილი 68.
იალლუჯა 78.
დიდგორისა 80.
გარესჯისა 82.
რაზმითისა 94.
ჯამჯამა 95.
საცხენისი 95.
წედისისა 95.
დანახვისი 95.
ბურეთისა 96.
თორისა 97.
სარკინეთისა 104.
კარსნისა 104.
ალევისა 106. †
თხოთი 107.
ქართალისა 110.
ლოძისისა 110.,
მყინვარი 114.
ქნოლო 116.
ხარულისა 119. †
ორბოძალი 119.
უსანეთისა 125. †
კვერნაქი 126.
დვალთგორა 133.

ზეკარა 134.
ცეცხლის ჯვარი 137.
ძარისა 137.
პერანგისა 138.
ლებეურისა 138.
მშვილდაური 138.
მახვილოსი 144.

გ) მდინარენი:

მტკვარი 49.
ბერდუჯი (საგიმი, დებუ-
ლა) 50
გორულისა 55.
მანხუტისა 55.
ტალაურისა 55.
სარკინეთისა 55.
ფოლადაურისა 55.
მაშავერი 56.
ხინწისა 61
ბალიკისა 61.
საფიქლისა 64.
ერან-თურანასა 66.
კობტა ცრიცისა 66.
ავლოდისა 67.
აბანოსი 67.
კარწახისა 67.
შაჰრისა 67.
ფოცხკერიანისა 69.

ალგეთი 73.
ასურეთისა 76
ბოგვისა 76.
სკვირეთისა (ვერე) 79.
გუდარეხისა 93.
ტანა 95.
სკრისა 97.
ძამისა 97.
ნარეკვაკი 106.
ქსანი 108.
ამირთხევი 111.
ლომეკი (თერგი) 113.
გელათისა 115.
რეხულა 119 124.
ისროლისა 119.
მეჯდა 119.
ბერისხევი 119.
ლიახვი 120, 128.
გერისა 121.
აწერისა 121.
შანბიანისა 121.
ჩამარუხეთისა 121
ქეშელთისა 133.
როკისა 134
თიხრევისა 134.
წუნარისა 137.
კოლიბურისა 137.
ფცა 138.
ბრეძისა 138
ალისა 136.

ნუნისოსა 142.
კორტანეთისა 145.
ზანაფრეილისა 145.
თორისა 145.
შოლა 143.
შავწყალი 146.

დ) ტბანი:

ტაშლანისა 59.
ორმოზანისა 60.
ბარეთისა 66.
ფანავრისა 67.
ტბისყურისა 68.
ტბა მცირე 71.
კუმისისა 78
ლიხისა 91
ტბა 101, 120.
ბაზალეთისა 120.

ე) გზანი:

გუჯარეთისა 98.
ციკარისა 112.
ხევისა 113.
ძურძუკისა და ქისტეთისა 115.
გუდამაყარისა 115.

მთიულეთისა 118.
ზახისა და დვალეთისა 134
იმერეთისა 139.
ტაშისკარი 144.

ვ) ხიდნი:

სატრედოსი 61.
ნახიდრისა 73.
მცხეთისა 91. 162,
ავლაბრისა 86.
ტინისხიდა 135.
ახალდაბისა 144.

ზ) ქალაქნი:

ბერდიკი 50.
შულავერი 55.
ლორე 55.
ოფრეთი 55
ბოლნისი 56
ყაზანჩი 54.
ღანისი 60.
აბულმუგი 61.
ყარაბულახი 62.
გომარეთი 64
ნადარბაზევი 71.
ხუნანი 72.
წინწყარო 76.

კუქისი 78.
გაჩიანი 81.
სამშვილდე.
ბოსტან-ქალაქი (რუსთა-
ვი, ნაგები) 82.

ტფილისი 85.
არმაზი (ქართლი) 92.
თვალივი 93
ახალქალაქი 94.
ვერე 95.
ატენი 95.
მძორეთი 97
მცხეთა 102.
სარკინეთი 104.
ბაზალეთი 110.
ხადა 112.
სტეფანწმინდა 114.
ახალგორი 116.
მეჯედა 119
კასპი 124.
რეხა 124.
გორი (ტონთიო) 126.
ნაქარმაგევი (კარალეთი)
129.
ქრცხილვანი 131.
თამარაშენი 132.
ურბნისი 135.
რუისი 135.
მოხისი 140.

ალი 110.
სურამი 141
ტაშირი 141
ფონა 142.
თორი 145.
ახალდაბა 144.

ც) ციხენი:

ლორისა 53
წოფისა 54.
კაპალა (გაჩიანი) 55.
ბერდიკისა 56.
ქვეშისა 61.
მუხია-ყალა 64.
მოღამნახი 67.
ულუტისა 69.
ბერიკალისა 69.
ორბეთი (სამშვილდე) 70
კლდე-კარი 74.
ბირთვისი 75.
გმირთ-ნაკვეთი 76.
ფარცხისი 76.
ახეულისა (კოერისა) 77.
ობის-ციხე. 78.
წვერისა 79.
ლახტისა 79
რკინის ციხე 79.
ციხე დიდი 92

კავთისა 93.
ცხირეთისა 94.
დრისი 94.
წედისისა 95
კიკანათ-ბერი 96.
სამწვერისისა 97.
ძამის-ციხე 97.
მუხალეთისა 97.
თოთხამი 100.
მომწვარი 100.
სარბიელასი 100.
ალეწ-სა 100.
ბოდავისა 102, 110.
ბელტისა 105.
მტკვრის ციხე 107
შიოსუბნისა 107.
ხიდარისა 109.
ბოდორნისა 109.
ანანურისა 109.
მთიულთ-კარი 110.
ციკარა 114
ლუღუშაურისა 114.
დავითისა 115.
დარიალისა 115.
წირქეალისა 116.
ახალდაბისა 117.
ხადისციხე 117.
ქარჩოხისა 118.
ბერციხე 118.
წინკიბე 118

რეზულია 119.
აწერისა 121
ბეყოსი 121
ცხვილოსისა 124.
კაბეჩი 125.
უფლისციხე 126.
კულბითისა 130.
ვანათისა 130
ერედვია 131.
აჩაბეთი 132.
კეხვისა 132.
სპარსისა 133.
გუფთისა 133.
მუგუთისა 134.
ნულისა 137
ყორნისის კოშენი 137
საქართლისა 137.
ბრეძისა 138
ძალინასი 139.
აღისა 140.
ციხის ჯვარი 145.
პეტრეს ციხე 146
უზნარიანისა 146.

თ) მონასტერნი:

სანაინი და ახპატი 52.
ქობერი 52.
ძელი ქეშარიტი 52.

აგარაკისა (ახტალისა) 54
წულრულაშენი 56.
დბანისისა 60.
წითელ ეკლესია 62.
ჯანდირისა 62.
არწივნისა 67.
ვარდისუბნისა 69.
ლიპარიტისუბნისა 69.
ფიტარეთისა 69:
გვიანისა 70.
პირღებულისა 70.
ორბის ძირია 70.
გუდარეხისა 75.
სამებისა 75.
საძეღისი 76.
კაბენისა 77, 117.
ლურჯმონასტერი 79.
ბეთანია 79.
გარესჯა 82
ნათლისმცემელი 82.
ჩიჩხიტური 82
ბერთუბანი 82.
შთაწმინდა 90.
ახალქალაქური 91
ნიჩბისისა 92.
ქვათახევი 92.
ლაფრა 93.
მეტეხი 94.
კრკონისა 94
დანახვისისა 95.

ნათლისმცემელისა 96.
გორისჯვარი 96.
ყინცვისი 97
სარკისა 97.
ძამისა 97.
ქოზიფისა 98.
წრომისა 98
სვეტი-ცხოვლი 103
სტეფან-წმინდა 103.
შიო მღვიმე 104.
მკადის ჯვარი 106.
ალევი 109.
ლუდესი 111
ლომისისა 111.
სამება 114 124.
ბეთლემი 115.
ხოფა 116.
კაბენი 77, 117.
ლარგვისი 117.
იკორაჟა 120.
ქვაბისმანი 124.
უსანეთი 125.
მხურვალეთისა 125.
თევდორესი 128.
ბიეთისა 128.
თედო წმინდა 129.
არბო წმინდა 129.
მელერეკისი 130.
საბა წმინდა 131.
ულაბნო 131.

თირი 132.
ბრეთისა 136.
ღირბისა 137.
ოქონისა 138.
თილვისა 138.
ულუმბო 140.
იტრია 141.
ნუნისისა 143
კომოთისმანი 146.

ი). საეპისკოპოსო
სო ტაძარნი:

ახპატი (ახპატელი) 52.
აგარაკისა (ახტალისა) 54
ბოლნისისა (ბოლნელი) 56
ტაშირ-დბანისისა (დბანე-
ლი) 58 60.
წალკისა (წალკელი) 66.
მანგლისი (მანგლელი) 74
რუსთავი (რუსთველი) 82
ტფილისი (თბილელი) 87
სიონისა 95, 52.
სამთავრო-მცხეთისა (მა-
მათ მთავარი 103.
წილკნისა (წილკნელი) 106
სამთავისი (სამთავნელი) 124
ნიქოზისა (ნიქოზელი) 123
ურბნისისა (ურბნელი) 135
რუისისა (მროველი) 136.

მ. ზ. ჯანაშვილის მიერ

შედგენილი წიგნები.

- ა) საქართველოს ისტორია. მეორე გამოც. გვ. 503. ფ. 70 კ.
- ბ) საქართ. საეკლესიო ისტ. გვ. 152. ფ. 45 კ.
- გ) ისტორია მართლ-მადიდებელ. ეკლესიისა. გვ. 104. ფ. 40. კ.
- დ) საუნჯე მეთე საუკუნისა გვ. 53. ფ. 20. კ.
- ე) აღკადგანე! გვ. 136. ფ. 30 კ.
- ვ) მწერლობა მეთე საუკუნისა. გვ. 48. ფ. 40 კ.
- ზ) სამცხე (ვახუშტისა). გვ. 118. ფ. 25 კ.
- ც) ქართლი (ვახუშტისა). გვ. 114. ფ. 25 კ.
- თ) Груз. обители въ св. землѣ. გვ. 16. (უფასოდ დაურიგდა „ივერიის“ მკითხველებს).
- ი) Картвельскія повѣрья (გვ. 30).
- ია) Абхазія и Абхазцы (გვ. 64).
- იბ) Краткій очеркъ Кахскаго участка (გვ. 29).
- იგ) Сравнит. грамматика и словарь Картвельскаго языка и его идиомовъ გვ. 485 (წარდგენილია განსახილველად სასწავლო ოლქის სამზრუნველოში).
- იდ) მოსკო ხოხელი და მისი „ამირან-დარეჯანიანი“ (იბეჭდება).